

LENGYEL IMRE ZSOLT

A Nyugat első könyveinek fogadtatásáról

Bevezetés

Hogy Babits Mihály először 1908. november közepén szerepelt verssel a Nyugatban, majd nagyjából fél évvel később, 1909 májusában a folyóirathoz szorosán kötődő, azonos nevű kiadónál első kötete is megjelent *Levelek Irisz koszorújából* címmel,¹ jól ismert irodalomtörténeti tények. Az életrajzi kutatások által feltárt levelek, visszaemlékezések és egyéb dokumentumok,² illetve az ezek nyomán született összefoglaló tanulmányok,³ sőt egy szépirodalmi alkotás⁴ alapján az is nagyjából sejthetővé vált, mi volt ezeknek a publikációknak a szubjektív jelentősége a vidéki középiskolai tanárként dolgozó pályakezdő költő számára. Azt a kérdést azonban, hogy pontosan mihez is csatlakozott ekkor Babits, véleményem szerint jóval nehezebb lenne megválaszolni. A legfrissebb irodalomtörténeti összefoglalás meggyőzően érvel amellett, hogy csak mint egy „kétes érvényű szemléletmód”, „a Nyugat szerepét túlhangsúlyozó mítosz”⁵ elemei értelmezhetők azok a korábbi leírások, amelyek szerint például a Nyugat 1907 legvégén „hirtelen, váratlanul pattant ki, mint Pallas Athéné Jupiter fejéből”, betetőzve egyszersmind másfél évtizednyi „öntudatlan erőfeszítést a Nyugat megteremtésére”, és már az első szám megjelenésétől fogva „csak az az író keltett figyelmet Magyarországon, akin érezhető volt, hogy a folyóirat köréből való”.⁶ A Nyugat által a magyar

* A szerző az ELTE BTK Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének tanársegéde. A tanulmány a Magyar Irodalomtörténeti Társaság *Babits Mihály lírai életműve* című konferenciáján (PIM, 2016. nov. 24–25.) elhangzott előadás bővített változata.

1 A kiadás történetéről és háttéréről lásd: BUDA Attila, *Babits Mihály művei a Nyugat kiadó gondozásában*, ItK, 101(1997), 604–626.

2 Az eddigi kutatások nyomán hozzáférhetővé vált adatokat Róna Judit kronológiája szintetizálta: RÓNA Judit, *Nap nap után: Babits Mihály életének kronológiája, 1883–1908*, Bp., Balassi, 2011; Uő, *Nap nap után: Babits Mihály életének kronológiája, 1909–1914*, Bp., Balassi, 2013.

3 RÁBA György, *Babits Mihály költészete: 1903–1920*, Bp., Szépirodalmi, 1981, főleg: 253–278; KELEVÉZ Ágnes, „Kit új korokba küldtek régi révek”, Bp., PIM, 2008, főleg: 179–188, 197–209.

4 SZILASI László, *A rekonstrukciós város: Hasonlatok = Sz. L., Amíg mással voltunk*, Bp., Magvető, 2016, 7–95.

5 GINTLI Tibor, *A 20. század első felének magyar irodalma = Magyar irodalom*, szerk. G. T., Bp., Akadémiai, 2010, 641.

6 KOMLÓS Aladár, *A Nyugat indulása = Mégis győztes, mégis új és magyar: Tanulmányok a Nyugat megjelenésének hetvenedik évfordulójára*, szerk. R. TAKÁCS Olga, Bp., Akadémiai, 1980, 23–24. Ez a szemléletmód persze korábban sem volt általános, ugyanennek a tanulmánykötetnek egy másik szövegében például arról olvashatni, hogy „a Nyugat legkezdeté még nem ígért annyira új korszakot, mint a folytatása”, és

kultúrában 1908–1909-ben elfoglalt pozíció leírására tett korábbi kísérletek azonban jellemzően éppen ebből a kultikus, a folyóirat összességében tételezhető jelentőségét a részmozzanatokra is rendre ráolvasó diskurzusból táplálkoztak – az így felépülő narratíva logikájával pótolva ki a konkrét adatokat, amelyek a kultusszal szemben kritikus nézőpontból bizonytalanok és hiányosnak mutatkozhatnak. Éppen a „konzervatívok” és „modernek” közötti összetűzésben ugyanis,⁷ amelynek rekonstruálása alighanem leggyakrabban szolgált az induló folyóirat szerepének érzékeltetésére, az egyik legnehezebben tisztázható momentum az, hogy a gyakran általánosságokban fogalmazó támadó publicisztikáknak, felszólalásoknak a Nyugatban megcáfolt és visszautasított vádjai közül mennyi vonatkozott eleve is a lapra.⁸ Az újabb tanulmányok jobbra egybehangzóan vélik úgy: nem sok.⁹ Mivel azonban ezen az úton csak negatív – bár természetesen hasznos, például az egyes szerzők, a Nyugat, A Holnap, a fiatal generáció és az általában vett modernség precízebb megkülönböztetésére sarkálló – tudás szerezhető, tanulmányomban egy új forráscsoport ezirányú hasznosítására teszek javaslatot.

A Nyugat a *Levelek...*-kötet megjelenésének évében kezdte meg könyvkiadói tevékenységét, 1909-es évszámmal további hat könyvet megjelentetve (Gellért Oszkár: *A deltánál*; Kemény Simon: *Lamentációk*; Móricz Zsigmond: *Hét krajcár*; Balázs Béla: *Doktor Szélpál Margit*; Lesznai Anna: *Hazajáró versek*; Lengyel Menyhért: *Taifun*),¹⁰ melyekről viszonylag nagy számú kortárs kritika született.¹¹ Mivel pedig e köteteknek a

bizonyos fontos szerzőinek ízlését „csak a Petőfi-társasághoz képest lehetett »nyugatosnak« tekinteni”. SÖTÉR István, *A Nyugat korszakai = Mégis győztes... i. m.*, 11.

- 7 Közelmultbeli összefoglalása: SZÉNÁSI Zoltán, „Az irodalom hajdani bakói és koronaörei”: *A Nyugat és A Holnap fogadtatása, különös tekintettel a konzervatív kritikára*, *Literatura*, 39(2013), 3–26.
- 8 „A lap többek között azzal igyekezett önmagát az irodalmi történelek közepébe helyezni, hogy minden olyan megnyilvánulásra, amelyből támadást lehetett kiolvasni, hevesen reagált, holott az indulatokat kiváltó eredeti cikkben – miként a Budapesti Hírlapban – esetleg elő sem fordult a Nyugat vagy egyik fontos szerzőjének neve.” SCHEIN Gábor, *Az irodalmi modernizáció pillanatfelvétele a Nyugat megindulásakor* = S. G., *Traditio – folytatás és áruulás*, Pozsony, Kalligram, 2008, 34.
- 9 „Közben a Nyugat csendesen dolgozott, A Holnap vitáinak árnyékában a Nyugatot az indulása idején nem érte olyan heves támadás, mint a holnaposokat.” ILIA Mihály, *A Nyugat és A Holnap programja*, *Tiszatáj*, 62(2008)/11, 6. „Fontos megjegyezni, hogy a konzervatív szemlélet ebben az időben még nem a folyóiratban látta a fő veszélyt. A Nyugat a pár évvel korábbi Figyelő „új folyamaként” indult, s ezek a modern irodalmat pártoló kísérletek – Jövendő, Magyar Génusz, Figyelő, Szerda – rövid ideig éltek csupán, fennállt a lehetősége, hogy a Nyugat is így jár hamarosan.” N. PÁL József, *Modernség, progresszió, Ady Endre és az Ady-Rákosi vita*, Pécs–Jyváskylá, University of Jyváskylá, 2008, 164. „Amikor [...] a Nyugat hivatalosan elindult, nem sok ellenzőre akadt, pontosabban annak megjelenése még sem az uralkodó irodalomszemléletet, sem az erőviszonyokat a képletes »irodalmi mezőn« nem tűnt befolyásolni.” BOKA László, „Szellemi erupció” – és hadi készülődések...: *A Holnap és a Budapesti Újságírók Egyesületének 1909-es Almanachja*, *Iris*, 27(2016)/4, 17.
- 10 Ady Endre két verseskötete (a *Szeretném, ha szeretnének* és a *Vér és arany* 2. kiadása) valószínűsíthetően ugyancsak megjelent már 1909 legvégén, kiadási dátumuk azonban 1910. A kiadás intézményi háttéréről lásd: BUDA Attila, *A Nyugat Kiadó története*, Bp., Borda Antikvárium, 2000, főleg 16 skk.
- 11 A feltárás során *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája*, a Stauder Mária és Varga Katalin által összeállított *Babits Mihály-bibliográfia* és a Pesti Ernő által összeállított *Móricz Zsigmond-bibliográfia* adataira, a *Magyar írók bibliográfiája* gyűjtésére (<https://opac-adattar.pim.hu>), az EPHK kurrens bibliográfiájára – HELLEBRANT Árpád, *A magyar philológiai irodalom 1909-ben*, EPHK, 1910, 435–544 – és az Arcanum

folyóirathoz való kötődése bárki számára egyértelmű lehetett – hiszen nemcsak a (gazdag konnotációs mezejű) név ismétlődött meg rajtuk kiadóként, de Beck Ö. Fülöp Mikses-emblémája is –, ezek a vitaszövegekkel ellentétben jól körülhatárolt témájú írások egyértelműen mint a korai Nyugathoz fűzött kommentárok is olvashatóvá válhatnak a mai értelmező számára. Ez alól a drámák (Balázs, Lengyel) jelentenek kivételt, amelyek fogadtatása túlnyomórészt nem a publikációhoz, hanem a színházi bemutatóhoz kapcsolódott, ezekkel tehát a továbbiakban nem foglalkozom.

Az így összeállítható korpuszból azonnal kitűnik Dutka Ákos cikke, amely *A Nyugat könyvei* cím alatt együtt tárgyalja – Lengyel Menyhérté kivételével – az összes ez évi Nyugat-kötetet, ezt a reprezentatív gesztust pedig a lap nyílt magasztalása egészíti ki a bevezetőben: „A Nyugat, ez a modern folyóirat a fiatal magyar irodalom legerősebb és legeredetibb egyéniségeit gyűjtötte írói gárdájába. Azok, akik pár év alatt új irodalmi nyelvet és levegőt teremtettek, s akik az elfogult maradisággal oly heves irodalmi harcot vívtak, nagyobb rész a Nyugat hasábjain mutatják be új írásaikat.”¹² Dutka már ekkor közismert tényként beszél a Nyugat forradalmi jelentőségéről és központi helyzetéről – az övéhez hasonló leírás azonban tulajdonképpen *egyetlen másik* ekkori kritikában sem bukkan fel. A legközelebb Az Ujság jár, ahol „legmodernebb revünknek” nevezik,¹³ a többi szöveg utalásai alapján azonban csupán annyi jelenthető ki meggyőződéssel, hogy némelyek számára kapcsolódtak bizonyos sztereotípiák a folyóirathoz, illetve hogy volt, aki szimpátiával figyelte, és volt, aki fenntartásokkal. Előbbi csoportba tartozik Bródy Miksa, aki a Magyar Hírlapban, miután szkeptikusan nyilatkozik a francia és német minták nyomán megsokasodott új költőkről, jelzi kritikája tárgyairól, hogy „a Nyugat adja őket nekünk”, és hogy ez „előzetes bizalommal tölt el irántuk”;¹⁴ vagy a Néptanítók Lapja névtelen kritikusa, aki a modern problémákkal küzdő falu képét keresi, ezért érdeklődéssel fordul a „modernséget hirdető Nyugat” felé;¹⁵ és Manojlovitch Theodor, aki „a mi miniatűr Inselverlagunknak” becéli a kiadót a Független Magyarországon, a Rilket is kiadó lipcsei műhelyre utalva.¹⁶ Az utóbbi csoportba sorolható viszont Kardos Albert, aki attól fél, hogy Móricz könyve „tele lesz a Nyugat bizarrságával, miszticizmusával, hihetetlen meglátásaival, lehetetlen szavaival és fordulataival”,¹⁷ és a hasonló véleményt megfogalmazó Andor József, akinek érdeklődése egyre csökken a Nyugat iránt, mert „a modorosság réme már ott settenkedik közöttük”.¹⁸ A Nyugattal kapcsolatos explicit vélemények tehát nem voltak különösebben hevesek, spektrumuk nagyjából a megbízhatóságtól az affektáltságig terjedt ekkor. Ki-

Digitális Tudománytár keresőjére (<https://adtplus.arcanum.hu>) támaszkodtam. A teljes korabeli anyag áttekintésére természetesen nem volt lehetőségem, így akár nagyobb mennyiségű lappangó írás jövőbeli előkerülését sem tartom kizárhatónak, elsősorban fővárosi és még inkább vidéki napilapokból.

12 DUTKA Ákos, *A Nyugat könyvei*, Nagyvárad, 1909. nov. 20., 1–2.

13 Sz. G. [SZILÁGYI Géza], *Kemény Simon: Lamentációk*, Az Ujság, 1909. szept. 29., 15.

14 BRÓDY Miksa, *A Nyugat két költőjéről*, Magyar Hírlap, 1909. máj. 28.

15 *Hét krajcár*, Néptanítók Lapja, 1909. okt. 7., 14.

16 MANOJLOVITCH Theodor, *Kemény Simon: Lamentációk*, Független Magyarország, 1909. szept. 12., 17.

17 KARDOS Albert, *Móricz Zsigmond elbeszélései*, ErdMúz, 1909/6, 414.

18 Szén [ANDOR József], *Móricz Zsigmond elbeszélései*, Élet, 1909. okt. 17.

fejezetten támadó hangot csak a Borsszem Jankó ütött meg egy szerkesztői üzenetként megjelent rövid szövegben, amely az „abszolút értelmetlenséget” hajhászó „nyugatiakról” ír, akik arra a „a telivér nyugati, modern, dekadens” hatásra törekszenek, hogy olvasóik földhöz vágják könyveiket, és akik a cikkíró számára kevésbé „nyugati modernhez” hasonlítanak, mint inkább egy kabátja helyett nadrágot felvéve korzózó „hóbortos különchöz”.¹⁹ De még ezek a most idézett szövegek is csekély hányadát teszik ki csupán a recepciónak, vagyis a legtöbben minden látszat szerint egyáltalán nem tulajdonítottak jelentőséget annak, miféle intézmény kiadásában jelentek meg a tárgyalt kötetek. A továbbiakban ezért az egyes művek 1909-es fogadtatását tekintem át madártávlatból, hogy láthatóvá válhasson, miféle közegbe is érkeztek tulajdonképpen ezek a könyvek.

Babits Mihály: Levelek Irisz koszorújából

A *Levelek Irisz koszorújából* fogadtatását a korábbi elemzők főként Babits nézőpontjából, a neki okozott fájdalmat és a költészetében megjelenő reakciókat középpontba állítva vizsgálták, az elmarasztaló véleményeket jobbra értetlenségként, a minőség-érzék hiányaként értelmezve.²⁰ Én az alábbiakban nem veszem adottnak a kötetek értékét, inkább az értéktulajdonítás kortárs folyamatainak leírására teszek kísérletet. Ezt megkönnyíti, hogy a könyv némely kritikusa explicit módon is megfogalmazta szövegében ideáljait. Nádai Pál A Hétben például általánosságban jelenti ki, hogy szerinte az „extázis mámore” a költészet lényege, vagyis ez a „lírikusban a szépség és a bűn” – Babits verseit pedig ennek megfelelően azért utasítja el, mert egyetlen szikra sincs bennük „abból a tűzből, amelyben ifjan, gyönyörködve égünk el”.²¹ Nádai szerint ez a költő alkatából adódik, amit versei alapján jól rekonstruálhatónak gondol: ötszáz évvel elkésztetten született, „visszaálmódó” léleknek látja, aki nem a „zakatoló” kortárs világban él, hanem „porszínű pergamentek” ihletik meg, ezért lesznek művei is egy „nyomasztó, fülledt intelligencia vallomásai”. Így viszont hiába „kábító művésze” „a nyelvnek, a szónak, a formának”, költészete csak „a megkapó és eltűnő hangulatok művészete” lehet, pillanatnyi hatású, kevésbé emlékezetes műveket képes csupán alkotni; a bűnről írva sem Baudelaire-hez vagy Carduccihoz, csak egy „megfinomodott” Berzsenyihez hasonlít. Nádai tehát egyértelmű, mechanikus összefüggést feltételez a szerző személyisége és versei, majd a versek és az olvasóra gyakorolt hatás között, vagyis az általa vágyott intenzív befogadói élménynek a költő lelkének felfokozottsága jelentené a nélkülözhetetlen előfeltételét – így „egy élő, fájó sikoltás” „egy orphikus hang” reményében magának Babitsnak kívánja írása végén, hogy az élet tanítsa meg „vérengző szerelmekre”.

19 *Szerkesztői üzenetek. A Deltánál*, Borsszem Jankó, 1909/41, 11. Ez a szöveg korai példája annak a diskurzusnak, amely a művészeti modernizmusok képviselőit mint „idegen, nem-magyar, érthetetlen, őrült, neveltséges” alakokat írta le, és amely hamarosan a futuristákban találta meg kitüntetett célpontját. DOBÓ GÁBOR, *A futurizmus Magyarországon [1909–1944]*, ItK, 120(2016), 709–728.

20 RÁBA, *i. m.*, 273 skk. KELEVÉZ, *i. m.*, 183–186.

21 N. P. [NÁDAI PÁL], *Levelek Irisz koszorújából: Babits Mihály versei*, A Hét, 1909/22, 370–371.

Nádai korántsem volt egyedül okfejtésével, az Új Időkbe írott kritikájában Szilágyi Géza igen hasonló következtetésre jutott: szerinte egy „hatalmas érzés” lenne az, ami „emberibbé és melegebbé bővílné” Babits egyelőre „nagyívű lendület” nélküli költészetét, minek nyomán olvasásakor „megindulást” is érezni lehetne.²² Szilágyi ugyancsak elválaszthatatlannak véli a hatásos költészetet az önkifejezéstől: a „szemérmertlenség”, amely nélkül szerinte „vérbeli lírikus el se képzelhető”, megköveteli, hogy a költő „legtitkosabb sebeit is kitarja a világ előtt”, „lelkének legrejtettebb rezdüléseit is közprédává tegye”, „szívének leggyöngédebb érzéseit is megtapogattassa”. A radikális önfeltárásnak ez a költészettel örökérvényűen összekapcsolt követelménye az, aminek a „filozofáló hajlandóságú”, „hidegség és szárazság” által „rideggé vagy bágyadttá” tett sorokat író Babits nem képes megfelelni²³ – amit a forma „olykor ijesztő tökéletessége” sem képes ellensúlyozni számára, sőt mivel elvonja a figyelmet az egyértelműen elsődlegesnek gondolt tartalomtól, inkább rontja a helyzetet. A Szilágyi által alkalmazott hófok-metaforikát Bródy Miksa is felhasználta a Magyar Hírlapban: ő „a modern kritika lírikusságában rejlő jogra”, vagyis az objektív esztétikai értékrendeknek általában az impresszionizmussal asszociált felfüggesztésére hivatkozva ugyancsak önmaga mint olvasó involválásának képességét teszi meg a költészet végső mércéjévé – mivel pedig Babits „formaszépsége, elméssége, intelligenciája” dacára hidegen hagyja, nem tud „felmelegedni mellette”, azonnal elvitat tőle „minden költőiséget”, és csak a legkitűnőbb dilettáns címét ítéli meg neki.²⁴

Ezek a szövegek tehát rendre ellentétbe állítják a rációt az emócióval, hogy leszögezzék, a voltaképpeni költészet csak utóbbiból táplálkozhat – ebben az elképzelésben pedig nemcsak Babits bírálói, de bizonyos védelmezői is osztoztak. A Vasárnapi Újságba író Schöpflin Aladár kritikája kezdetén megállapítja ugyan, hogy a *Levelek...* szerzője „kiválóképpen intellektuális lélek”, akiben „minden az értelmén, a tudaton szűrődik át”, ám ehhez már rögtön a következő mondatban hozzáfűzi, hogy „kiválóképpen lírikus is”, vagyis „minden gondolat, minden megfigyelés, minden tudás külön, saját ritmust kap agyában, már érzéssé melegedve jelenik meg”.²⁵ Schöpflin összességében jóval elfogadóbb ugyan Babits intellektusával szemben, ugyanakkor nyilvánvalóvá teszi, hogy toleranciája csak addig terjed, amíg az alárendeltje marad az érzelmeknek, és mintegy feloldódik azokban: „néha egy kis könyvtár-szaga is van egyik-másik versnek, de ez sem zavarja meg az olvasót”, mert gondolatai „elevenen, folytonos mozgásban,

22 SZILÁGYI Géza, *Versekről*, Új Idők, 1909/28, 30–33.

23 Szilágyinak ez a felfogása vélhetően összeolvasható lenne ekkoriban írott tárcáinak elfojtásellenes tendenciájával, amely legkésőbb 1910 elejére már sajátosan értelmezett freudizmusának lett az alapja: „A Freud-féle lélekelemzés voltaképpen nem egyéb, mint az önismeretre való megtanítás, a lélek minden álarcának könyörtelenül erőlyes lehántása, öntudatlan énkünk kíméletlen, de következményeiben áldásos leleplezése” – írta ekkor Ferenczi Sándor könyvével kapcsolatban. A szöveget idézi és ismerteti: HAVASRÉTI József, *Vitustánc: A „társadalmi fiziognómia” és a szexualitás kérdései Szilágyi Géza írásaiban*, Thalassa, 19(2008)/4, 43–61. Vagyis Szilágyi kritikája aligha intézhető el annyival, hogy Herczeg Ferenc által megrendelt leszólás lett volna, mint Rónay László véli. Vö. RÓNAY László, *Hónapról hónapra*, Vigilia, 78(2013), 792.

24 BRÓDY Miksa, *A Nyugat két költőjéről*, Magyar Hírlap, 1909. máj. 28.

25 [SCHÖPFLIN Aladár?], *Irodalom és művészet*, Vasárnapi Újság, 1909/26, 551–552.

ritmikusan, izgatódva lebegnek sorról-sorra, s ezzel épp olyan színjátékot keltenek, mint az érzések játéka”; ha ez az áthasonulás elmarad, ő is egyértelműen hibát észlel: „néha mégse bírja a gondolatot teljesen líraivá tenni s akkor merev és értekezésszerű”. Amikor tehát arról ír, hogy „a költészet magaslatain összetalálkozik [...] a gondolat és az érzés, hatásuk, lendületük, színük hasonlóvá válik”, ez nem annyira szintézist látszik jelenteni, mint sokkal inkább az utóbbi pólus diadalát. Ez a retorika határozza meg a kötet nyelvének Schöpflin által adott leírását is: ami először a szavak „pontos kiszámításán alapuló művészetnek” látszik, tudományból hamarosan játékká alakul, amelyben a költő „kiélvezi” a szavak csengését, és „szerető kedveskedéssel teszi őket helyükre”. Így aligha meglepő, hogy Schöpflin a korábban idézett szövegek intenzitásvágyában is osztozik, és kifogásolja, hogy Babits ott is aprólékoskodik, ahol ötletét „jobb volna összefogni egy erős vonalban”. És ugyanezen a nyomvonalon jár nyugatbeli apológiájában Ignotus is, aki a szenvedély mindenek feletti értékképző erejét fenntartva azt igyekszik bemutatni, hogy az Babitsban is megtalálható, éppen csak tárgya tér el a megszokottól – ilyen módon az ő szövege is érvényben hagyja a meglátást, mely szerint ezen eksztatikus mozzanat nélkül csak „artista” lehetne, nem „művész”. A költő érdemeit bizonyítani igyekvő szövegében Ignotus következetesen kapcsol minden, a kultúrával kapcsolatos jelenséghez egy dionüszikus szótárból származó elemet: Babitsnak „kultur-szerelmei vannak”, a verscsinálást „úgy szereti, mint más az asszonyát”, „pedantériája és tudálékossága heves és teremtő, valósággal vizionárius”, „tudományos törvényeket és képleteket hallucináló megérezékítésben” lát maga előtt, képes „megrészedni attól a gondolattól, hogy Horácius formájában megírja az ellen-Horáciust”, a „biztos számítás” olyan „magával ragadó” nála, „mint aminők a kiszámíthatatlan kitérések szoktak lenni”.²⁶ Ignotus ezúttal is leírja sokszor, sok változatban elismételt „impreszionista” tézisé, mely szerint Babits „meg tudja csinálni, amit szeretne”. Ennek végső bizonyítéka, akárcsak Bródy Miksánál, a befogadói reakció, amely azonban itt egészen másmilyennek mutatkozik, mint ott: Ignotus szerint a versek „ellenállhatatlanul, lélegzetüket elfogóan” cipelik magukkal olvasóikat.

Mindezek az intenzitás kívánalmát taglaló szövegek magától értetődően támaszkodtak az elképzelésre, hogy a költemény és a költő személyisége között közvetlen kapcsolat van; és ebből a tételből indult ki az is, aki eltekintett e követelménytől. Baráth Sándor az előbbi szövegek retorikájával egybecsengően foglalja össze kritikájának felütésében, hogy Babits „nem olyan intenzív”, „sorok közül élénk lépően őszinte”, versei pedig „nem közvetlenek vagy lírai hevük által magukkal nem ragadók, hanem inkább márványszerűen hidegek” – ám kijelenti, hogy szereti őket, mert „sajátos, különönc egyéniséget” olvas ki belőlük, méghozzá „egy összeszorított ajkú, szemlélődő, méla embert”.²⁷ Baráth szövege az egyéniséget tekinti legfőbb értéknek: dicsérőleg állapítja meg, hogy az irodalmi hatások nem tettek benne kárt, inkább „sajátos egyénisége számára” merített belőlük „friss életerőt”, és hogy „semmilyen irodalmi iránynak sem híve” – a kritika az „emlékkönyvköltést”, a „fajmagyar poézist” és az „Ady Endrét

26 Ignotus, *Babits*, Nyugat, 1909/14, 97–98.

27 BARÁTH Sándor, *Babits Mihály: Levelek Irisz koszorújából*, Kelet Népe, 1909. júl. 30.

és különösen tanítványait” jellemző „ízléstelenül zseniális különcködést” nevezi meg olyan irányokként, amelyek alá Babits „öntudatos és önérzetes egyéniség” lévén nem sorolható be. Baráth számára tehát ennek a személyiségnek a különlegessége teljes mértékben legitimálja költészeti stílusát, amit „dekoratív hajlam”, „hajszálnyi pontosságú matematika”, „végtelenül finom megérzés” jellemeznék szerinte – ő tehát magát az antiracionális esztétikát is opponálja.

Míg Baráth elsősorban személyes rokonszenvére hivatkozik a kötet alapján rekonstruált személyiség iránt, mások ezt az alakot a kortárs társadalmi viszonyok keretei közé állítva érvelnek jelentősége, és ezen keresztül a versek értékes volta mellett. Lukács György, aki visszaautasítandó vádnak tekinti azok véleményét, akik szerint nincs „semmi igazán emberi” Babits költészetében, nem a tematikus határok nélkül íródo versekben magukban jelöli ki a *Levelek...* értelmezési középpontját, hanem az „elbújás a minden mögé” mozzanatában – így „valami szégyenlős fájdalom” maszkokkal történő elrejtésére tett kísérletek sorozataként tudja olvasni a kötetet. Ennek az antropomorfizáló gesztusnak a nyomvonalán haladva pedig arra jut, hogy a „fájdalmasan kiégett nihilizmus”, „a meddő élet utáni vágyódás” kapnak itt voltaképpen kifejezést, így pedig „a magyar intellektuelek egy nagy része számára” „végtelenül aktuális” kérdésekhez szól hozzá a kötet, sőt általa rekonstruált alapképletében („ragyogó színek játéka kiégett vágyak körül”) a „mai magyar poézis” lényegét véli felfedezni.²⁸ A Nagyváradba írt kritikájában Dutka Ákos ugyancsak úgy véli, hogy maga Babits az, aki a kötetben „saját életének szimbolikus képét látja a mindenség életében”, és akinek fő érdeme az, hogy „a modern ember legrejtettebb érzéseit”, „az idegeivel élő ember életre vágyódását”, „a művésztelen szürke életre kárhóztatott intellektuel” szomjúságát képes érzékeltetni „élő, eleven” sorokban.²⁹ Halasi Andor pedig a Darwin, Spencer, Wundt, Mach és más tudósok felfedezéseit interiorizált modern ember világszemléletét látja kifejeződni a kötetben, aki átélte az ember detronizálását, „az általános tényi egyenjogúságot”, a „nagy mindenéletet, amelynek a mi halálunk is élete”. Ezt a tapasztalatot viszont olyan módon közvetíti, hogy közben a művészetben átéli „az ember istenségét”, hiszen „szinte gúnyolja, pofozza és kineveti a matériát, amelyből alkot” – ez az ambivalens, de egységes figura („Babits mester”) ismerhető meg tulajdonképpen a *Levelek...*-ből Halasi szerint is.³⁰

A költészet antropomorfizálhatóságának fontosságát a másik oldalról erősítette meg Bresztovszky Ernő írása a Népszavában, amely szerint a kritikus a kötetből nem tudta meg „ki ez a Babits, mi ez a Babits”, aki szerinte „nem egyéniség”, minthogy nem érezte úgy, hogy „ezek a képek egy ember alkotásai” lennének – és erre hivatkozva vonja meg tőle a „poéta” címét.³¹ Mindössze „gondolkodó, tudó ember”, az érzelmek „fagyos tudatosságá” változnak nála, mindig „hideg és tudatos marad”, technikája „eltakarja bizonyára meleg érzéseit”, „nem az élet, hanem a könyv” ad neki impressz-

28 LUKÁCS György, *Új magyar líra II*, Huszadik Század, 1909/11, 420–422.

29 DUTKA, *i. m.*

30 HALASI Andor, *Babits Mihály: Levelek Irisz koszorújából*, Kritika, 1910/6, 92–95. A szöveg korábbi megjelenése: Egyetemi Lapok, 1909/14–15, 20–22.

31 BRESZTOVSZKY Ernő, *Új emberek új könyvei*, Népszava, 1909. júl. 18., 5–6.

szíót – jellemzi Bresztovszky Babitsot. Mindezt explicit módon az alacsony kulturális tőkájú átlagolvasók, a „robotosok” kirekesztése miatti szociáldemokrata felháborodásból ítéli el, antiintellektualista hőfok-metaforái azonban, mint látható volt, korántsem egyéniek. A *Levelek...* recepciójában ilyen módon Miklós Jenő, az Egyetértés kritikusa az egyetlen, aki plauzibilisnek gondolja, hogy bár a költő „nem igen ereszkedik alá” az „emberi mélységekbe”, pusztán művészete formái révén is „ezerszínű, lebilincselő és megbabonázó” lehet, azaz a többiek által is elvárt módon involválja olvasóját.³²

Kemény Simon: Lamentációk

A meglehetősen elfeledett Kemény Simon *Lamentációk* című bemutatkozó kötetét mostanában jobbára csak Babits első kötetének vonatkozásában emlegette a szakirodalom, mint amelyet a mából tekintve érthetetlen módon dicsért fel a kortárs kritika a *Levelek...* ellenében.³³ A *Lamentációk* fogadtatása ugyan szintén nem volt egyöntetűen pozitív, de valóban igen magas volt a méltató írások aránya, és több olyan szöveg is született, amelyik Kemény és Babits könyvét előbbi javára állította szembe – ilyen volt például Bresztovszky imént idézett kritikája. Írása Keménnyel foglalkozó része közvetlen folytatása a Babitsról szólónak, kritériumrendszere változatlan, az ellentét közöttük így diametrális: a *Lamentációkat* egyfelől azért üdvözli, mert szerzője őszintén megmutató egyéniség, nem marad ismeretlen az olvasó előtt, „ledobálja a karakteréről a ruhát és úgy áll ki publikuma sorozóbizottsága elé”, így a kötetből kirajzolódik számára egy „éjszakajáró, városi”, „cinizmushoz szoktatott, megfigyelő, energikus” személyiség egyedi, mindenki másról elkülönülő portréja, aminek megalkotása Bresztovszky cikke szerint a valódi „lírikus” végcélja kell legyen; másfelől mert költészete „nem tudásból való, nem az intelligenciájából ered, hanem ösztönös”. Igen hasonló elvek mentén lelkesedett érte a Babits kötete iránt érdektelen Bródy Miksa is: Kemény fő érdemének azt látja, hogy „tehetség az egyéniségben”, vagyis magától, „minden fogvicsorgatás nélkül egyéniség”, tiszta, érthető, őszinte, és mindig, még az „intellektuális elem” kitörésekor is „maga-magát adja”.³⁴ Bródy fel is állít egy dichotómiát az „értelmi költő, vagyis a maga csinálta költő” és a rájuk jellemző „mondva mondott szép” és „élettelen artisztikum”, illetve a valódi költő és a „belőle kiáradó, igaz poézis” között – a ráció tehát inorganikus, externális, művi volta miatt kerül nyíltan is az esztétikai értékkála negatív oldalára. E különbségtétel mentén utasítja el a sémákat, divatokat gépiesen követő „modern költőgárdát”, és ítéli teljes egészében, „beteg érzékiségevel”, „hiszterikus” érzékenységevel együtt rokonszenvesnek Kemény keresetlenül önazonosnak vélt költészetét.

Ez a logika nemcsak az Erdélyi Lapok rövidke kritikájának kifejtetlen gondolatmenetét világíthatja meg („Az oszlás, bomlás, perverzítés igazi művésze Kemény. De be-

32 MIKLÓS Jenő, *Két verseskönyv*, Egyetértés, 1909. jún. 6., 14.

33 KELEVÉZ, *i. m.*, 183.

34 BRÓDY, *i. m.*

csületesen, őszintén művész. Ezért szeretem.”),³⁵ de Szilágyi Gézánál is visszaköszönni látszik, aki az általa megdicséért költőket, köztük Keményt „lármásabb ál-társaik”, a „reklám-lírikusok” csoportjával állítja szembe, akik Adyt utánozzák, és szép versek helyett „rikácsoló önreklámban, egymásnak való ízléstelen tömjénezésben, dagályos programszerű nyilatkozatokban” élik ki önérzetüket. E konkrétumokat nélkülöző, de elsősorban talán A Holnap körére vonatkoztatható leírás alapján tehát Szilágyit nem önmagában véve a modernség taszítja (pozitív ellenpéldául Oscar Wilde-ot választja), hanem a megszervezett, csoportos fellépés, ami összeegyeztethetetlennek tűnik a széles körben intim és spontán önkinyilvánításként értelmezett költészettel. Konkrétan a *Lamentációk* Szilágyi számára is azt nyújtja, amit Babitsból legfőképp hiányol – a magával ragadó intenzitást: Kemény Simon szerint az érzékiség „kétségbeesetten lázongó” és „ujjongóan diadalmas kiáltásait hallatja”, amelyek „felejthetetlen erőszakossággal tudják megmarkolni idegeinket”.³⁶ A *Lamentációk* átható őszinteségére vonatkozó véleményeket pedig a Babits formaművészetével szemben is megengedő, a két szerzőt egyformán értékesnek gondoló Miklós Jenő is megerősíti. Kritikája szerint Kemény „a maga életét” sűríti „egyénileg művészi módon” „egy-egy képpé, sikoltássá, rezignáló sóhajtássá vagy szinte hullamerev fájdalommá” – és a méltatás során nála is élettel és melegséggel kapcsolatos képekkel találkozhatunk („a művészet vérmelegét érezzük”, „képeit, hasonlatait a fájdalom, a maga fájdalmának melegítő erejével festi alá, ezért rendkívül közvetlen, drámai és igaz”, „a sorok egymásutánjukban lüktető dobogású, igaz költői szív világát rakosgatják elélnk”).³⁷ Hasonlóképpen válaszol a Zólyomvármegyei Hírlap kritikusa is a kérdésre, mi a kötet értéke: „a pompásan muzsikáló sorokból egy művészember mélységes embervolta tükröződik, dokumentumával minden szépnek és rossznak, ami az embert emberré teszi”, szerzőjük pedig azon „hat-nyolc” kortárs költő közé tartozik, akik senkit sem utánoznak – a bármilyen fokú mintakövetésben Mathényi is a költői értékkel összeférhetetlen tényezőt lát tehát, hiszen ezek azok a versírók szerint, akikről „Adyn kívül egyáltalában beszélni lehet”.³⁸

A Pesti Hírlap pedig szinte definíciószerűen erősíti meg költészet és alanyi megszólalás összetartozását: „a szó legszorosabb értelmében vett lírikus; hogy úgy mondjam: lírikus a legszubsztívőbb fokozatban” – így a kötetben általa felfedezni vélt szolipszista tendenciákat is („Keményre nézve szinte nem is existál semmi önmagán, az emberi lelken és testen kívül”) mint a magas fokú líraiság jeleit értelmezi.³⁹ Dicsérő jelzői („egyéni, közvetlen hangú, sajátos témájú, költői szépségben gazdag”) szinte mind ezzel az alapvető tulajdonsággal állnak összefüggésben; ezekhez járul még ráadásképpen a „decens” jelleg, amelyet „érzéki hatáskeltésre” csábító témái esetében is megőriz – és amelynek megőrzésére sikertelenül törekedett *Végrendelet* című verse esetében, amelynek a kritikus szerint, bár így is apró szépséghibája csupán egy kitűnő kötetnek, asztalfiókban kellett volna maradnia.

35 -andi, *Írásokról való írás*, Erdélyi Lapok, 1909. aug. 15., 385.

36 SZILÁGYI, i. m.

37 MIKLÓS, i. m.

38 MATHÉNYI György, *Kemény Simon verseskönyvéről*, Zólyomvármegyei Hírlap, 1909. aug. 29., 1–2.

39 *Lamentációk*, Pesti Hírlap, 1909. május 25., 33.

Nem mindenki látta azonban ilyen egyszerűen és egyértelműen leírhatónak Kemény költészetét – bár kerülőútjaik során tulajdonképpen ezek a szövegek sem igen távolodtak el a fentebb leírt értéktételezésektől. Margitay Ernő kritikája szerint Kemény szereti „a hideg, lelketlen, csillogó drágaköveket”, de csak hogy „meleg szívet, könnyet és pirosan lüktető eleven vért rejtessen alájuk”, és ezzel analóg módon költészetében is „félénken sírnak föl a keményen szorító forma alól” érzései – a hidegnek és melegnek, művinek és természetesnek ezen ellentéteiben tehát egyértelműen az utóbbiak uralkodnak, hiszen Margitay szerint a „félíg elmondott bánatokat” az olvasó érzi végig, és a sejtetés „még jobban megragad”, vagyis ismét csak a befogadót involváló önkifejezés célját szolgálja mindez.⁴⁰ Amely célt a kötet, amely „a szépséget, egy élet fájo és bizarr vallomását, furcsa percek, önkívületek hangulatait egyszerűen reánk parancsolja”, sikerrel el is éri – bár Margitay fenntartja, hogy „az igazi poéta azokban a versekben nyilatkozik meg”, amelyekben a kontrasztjáték nem bonyolítja a közlésfolyamatot, ahol Kemény „megfeledkezik magáról és a művészetéről”. Az Élet kritikusa szerint a *Lamentációkból* a „szenzációkra éhes, élvezni vágyó, gazdagságot mímelő, de szegény, nagyon szegény” Budapestre jellemző alak ismerhető meg, akiben „az új magyarok fáradsága, csömöre, aranyvágya” ölt testet. A város nyomait véli felfedezni a kötetben Lukács György is, aki szerint szintén mélységes ambivalenciák jellemzők Budapestre: „különös vállvonogatóan nihilisztikus hangulat, amiből néha-néha váratlanul és hirtelen hevességgel mély és erős sírások hangzanak fel”.⁴¹ Lukács e miliő által meghatározott esztétának tekinti Kemény Simont, akinek költészetét is elfedés és feltárulás kettősében írja le, éppúgy a szöveg mögé tekintve, mint Babits esetében tette. Keresett stílusú versein érezni véli eredetiségüknek „nem spontán vízióként jött”, „nagy nehezen megtalált voltát”, ám ezek az erőltetettnek ható képek engedik látni azt „a puszta művészin túlmenő, mélyen emberi vágyat és szenvedést”, ami létrehozta őket; vagyis – foglalja kompakt paradoxonba a gondolatmenetet – „éppen keresett voltuk közvetlen erővel ható élménnyé teszi őket”.

Ezek a szövegek tehát hiába állítják egyszerre a *Lamentációk* poétikájának művies, közvetett jellegét és a kötet értékes voltát, e premisszák éppúgy nem vezetnek el a műviesként leírt jelleg feltérképezéséhez és értékes voltának elismeréséhez, mint Schöpflin Aladárnál, aki csak mások ítéleteként, felületes véleményeként idézi kritikájában a vádat, hogy Kemény versei az „eltévelyedett ízlés”, a „különcködő affektálás” példái lennének.⁴² Ezek ellen Schöpflin is az egyéniség és a mély őszinteség képzetköreiben talál muníciót: a kötetet jobban szemügyre véve nyilvánvalóvá válik szerinte, hogy „érdekes, egyénien látó és önmagából merítő költő” szól az olvasóhoz, akinek versei „az emberi lélek mélyeiből kiemelt gyöngyök”. Arra a lehetséges felvetésre pedig, hogy a szerelemről a versekből kirajzolódó sötét kép elüthet olvasóinak köznapi tapasztalatától, Schöpflin ennek az esztétikai elméletnek az ontológiai meghosszabbításával válaszol: „a költő éppén abban különbözik a közönséges embertől, hogy lelkében erősebben,

40 m. [MARGITAY Ernő], *Lamentációk*, Élet, 1909/30, 121–122.

41 LUKÁCS, i. m., 422–423.

42 [SCHÖPFLIN Aladár?], *Lamentációk*, Vasárnapi Újság, 1909/24, 511.

tipikusabban van kifejeződve az, ami a többiekben halványan, elmosódottan él”, és így „fölfedeztetni az emberrel önnönmagát”. Ez a sajátos zsenielv egyfelől annak általános érvényű elfogadtatását igyekszik elősegíteni, hogy „minden férfi szerelmében” jelen van valamilyen mértékben a kötetből rekonstruált „vad, önkínzó, haragos, végzetszerű sóvárgás”, másfelől viszont különálló típusként választja le az emberiségről a költőket, megpecsételve kapcsolatukat az önfeltárási érzékenységgel. Efféle „mélységes értelem- és gondolattartalom”, vagyis egyértelműen rekonstruálható tematikus belátás hordozójaként értékeli a kötetet Az Ujság kritikusa is – talán ismét Szilágyi Géza –, amelyet ő minden szabadkozás nélkül ítél általános igazságnak („Kemény Simon tudja, ami minden erotikus bölcsességnek legszomorúbb extraktuma: hogy a legmámorítóbban aranyló kéjnek is keserűség feketéll a legalján.”).⁴³ Az egyetemes tanulsághoz azonban a költő hangsúlyos individualitásán keresztül látszik vezetni az út e kritikus számára is, aki hangsúlyozza, hogy Keménynek „a címen kívül egyebet senkitől se kellett kölcsönöznie”, hiszen „eredeti téma, sajátos hangulat, egyéni szín, külön forma bőségesen tellett magának a poétának lelkéből”. Egyéni törekvéseinek lényegét – a Manet-nak szóló dedikációval összefüggésbe hozva – abban látja, hogy „szuggesztív képekkel hódítsa meg az olvasó lelkét”, ami neki, a legkülönb „koloristának” a magyar lírában, szerinte sikerül is.

Abból a nem túlzottan tágas felfogásbeli-retorikai térből, amelyet ezek a pozitív kritikák kirajzolnak, a kevésbé lelkesek sem igen lógnak ki. A Kemény Simon eredetiségéről, egyéni voltáról egészen nem meggyőződöttnek mutató Ignotus a kötet egészével kapcsolatban is inkább közömbös marad. Bár kijelenti, hogy Kemény „senkit sem utánoz”, hosszan ír hasonlóságáról a „tizenöt-husz évvel” korábbi költőgenerációhoz, különösen Heltai Jenőhöz – a világot szerinte is „vonalakban, felületekben, fényben, árnyékban s kivált színekben” látó költőt inkább csak ennek a jól ismert hagyománynak „a mindenfajta művészetet magába ivott artisztikum” eszközeivel némileg felfrissített változatának tekinti, mint valamiféle izgalmas új fejleménynek. Határozott ítéletet nem is mond róla; bár őszinteségét, hogy „nem kifeszve s nem felcicomázva” jelenik meg verseiben, ő is értékékként mutatja be.⁴⁴ Gyulai István a Kelet Népében – mint a Babitscsal elégedetlen kritikusok tették – a rá mint olvasóra tett hatást reklamálja („engem megragadni nem tudnak ezek a versek”, „velük hevülni, velük szomorkodni, sőt velük együtt közönyös lenni sem tudtam”), aminek hiánya megfosztja szemében a kötetet a művészi értéktől – az okok keresése során ő is költészet és értelem inkompatibilitásának tételéből indul ki („inkább szépen kigondolta, mint mélyen átértette Kemény a verseit”, „jobb szeretem, ha azt látom mit érzett, mint azt, hogy mit gondolt a költő írás közben”).⁴⁵ Ehhez mindössze mellékes megjegyzésként társul, hogy Keménynek vannak „nem költő tollára való” versei is, mint (szerinte is) a *Végrendelet* – a szerelme koponyájának éjjeliedényként való majdani használatára buzdító és e gondolat által lázba hozott beszélőt megszólaltató költe-

43 Sz. G. [SZILÁGYI Géza], i. m. (Gulyás Pál álnévlexikonának feloldási javaslata.)

44 IGNOTUS, *Lamentációk: Kemény Simon verses könyve*, Nyugat, 1909/16, 198–199.

45 GYULAI ISTVÁN, *Kemény Simon: Lamentációk*, Kelet Népe, 1909/2–3, 174.

mény tehát többek ízléshatárán kívül helyezkedett el, ám ebből sehol sem következett a költőnek általában vett morális elmarasztalása.

Dutka Ákos szerint Kemény „bizarr ötletekkel, pesti perverz érzésekkel, beteg erotikával jongleurkodik”, „affektált” Wedekind-utánérzéseket ír, és költészete általában véve a „modern iparművészethez” hasonlít, „amely ezer indokolatlan formát kitalál csak azért, hogy eredeti legyen” – a voltaképpeni művészettől tehát ezúttal is a séma-követés, az őszintétlenség, a szervetlenség választja el a kritika tárgyát.⁴⁶ Manojlovitch Theodor pedig annak a költészeti mozgalomnak a fő magyar alakjának tartja Keményt, amely az „»artificiel«-t” tűzi ki célul, és amelyből „az »élet«, a közvetlen emberi érzelmek és különösen szenvedélyek majdnem teljesen hiányzanak”. Ezzel kapcsolatban Manojlovitch előbb kijelenti, hogy „vaskalapos dolog volna” felvetni, hogy van-e lét-jogosultsága, majd mindenesetre leszögezi, hogy „legzseniálisabb lírikusaink: Csokonai, Petőfi és Ady” „másik iskolából valók”, elvégre „a tölgy nem nőhet üvegházban”.⁴⁷ Preferenciáit azután Kemény hibáinak elősorolása során is nyilvánvalóvá teszi. Az intelligencia által uraltnak vélt *Lamentációk* problémája szerinte a „sokszor igazán modorossá, affektálttá” fajuló „túlkeresettség”, a „végzetes tudatosság, szándékoság”, aminél némi „gyámoltalanság”, „naivság” többet érne – így ugyanis szerinte ezek csak „irodalmárversek, nem költemények”, amelyek csak „ki lettek gondolva”, nem pedig „önkéntelenül” születtek. Manojlovitch végül Keményt félti az „animózitástól”, amelyet a „smokkok” által táplált túlzott siker kelthet vele szemben, hiszen gondolatmenete szerint méltánylása csak a voltaképpeni művészet összetévesztésén alapulhat annak mesterséges, élettelen másával. Felvethető persze, hogy ő és Dutka talán A Holnap antológiáról írott elmarasztalása miatt álltak bosszút Keményen.⁴⁸ Ennél azonban figyelemreméltóbbnak gondolom aényt, mennyire azonos kategóriákban gondolkodtak azokkal is, akiktől elhatárolódni igyekeztek. A jelek szerint ennek a kritikai nyelvnek nem volt könnyű ekkoriban alternatíváját találni.

Gellért Oszkár: A deltánál

Gellért Oszkár második, *A deltánál* című verseskötete Babits és Kemény könyveihez képest csekélyebb lelkesedést váltott ki kritikusaiból. Az elutasító értékelések mellett viszonylag sok olyan bírálója volt, akik rokonszenvük ellenére sem láttak benne többet

46 DUTKA, *i. m.*

47 MANOJLOVITCH, *i. m.*

48 KEMÉNY Simon, *A Holnap*, Nyugat, 1908/19, 214–216. Dutka szerzője volt az antológiának, Manojlovitch A Holnap Irodalmi Társaság tagja. Vö. NÉMETH Ferenc, *Ady vonzáskörében: Todor Manojlović Nagyvárad, Temesvár és Arad között 1907–1910*, Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2012. A Független Magyarország „holnapos orgánus” volt. Vö. ILIA Mihály, *A Holnap története*, kézirat, 34. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/2079/1/1958_ilia_mihaly.pdf. A Nyugat-könyvek fogadtatásának módszeres kapcsolat-történeti elemzése bizonyára további összefüggéseket tárhatna fel, mint ez például Ady kötete kapcsán láthatóvá vált: KOSZTOLÁNCZY Tibor, „Rajongj érte, vagy szidd le a sárga földig – jámbor embertársam –, az nekem mindegy.”: *Az Új versek fogadtatásáról*, *Iskolakultúra*, 16(2006)/7–8, 54–62.

ígéretnél; az elbírálás szempontjai viszont meglehetősen konzisztensek voltak az imént látottakkal. A legdurvább a Borsszem Jankó már idézett cikke, amely az „ágaskodó nyugatiak” különködését gúnyolja a kötet apropóján, bár elismeri, hogy Gellért nem tartozik a legsúlyosabb esetek közé, hiszen „nem minden áron hajhássza az abszolút értelmetlenséget”.⁴⁹ Meglehetősen radikálisan fogalmaz az Erdélyi Lapok szerzője is. Gellértet nem látja sem poétának, sem művésznek, hiszen hiába lehet szerinte verseit alaposan megvizsgálva felfedezni, hogy „vannak erős, új, szép gondolatai”, ha „hangulatot ébreszteni”, bár „véresen erőlködik”, nem képes – az intellektuális teljesítményt tehát önmagában a legkevésbé sem ítéli releváns értéknek a költészet területén.⁵⁰ Az általa csak függetlennek látott két tényezőt mások oksági viszonyba állítják. Lukács György szerint nem csupán arról van szó a kötet versei esetében, hogy „az okosság nem lesz lírai érték bennük”, hanem ez az okosság „a maga meztelen tisztaságában még inkább akadálya is” az értékessé válásnak. Az tehát, hogy Gellért művei „a legokosabb, a legtartalmasabb magyar versek közül valók”, számára is a lényeghez nem tartozó érdemnek számít.⁵¹ A Vasárnapi Újság szerzője pedig rövid írását szinte egészében a már sokszor látott ellentétpárokra felfűzve fogalmazta meg kétségeit a „nehezen fejlődő” Gellért teljesen a ráció uralma alá rendelt költészetével kapcsolatban. „Reflektáló hajlama” hasonlóan „hidegnek” érződik számára, mint első kötetében, továbbra is „reflexió-lírárt csinál”, „nem az érzés hevével vagy közvetlenségével igyekszik hatni, hanem a gondolatnak keresi” a „színét, ritmusát, misztikumát”, és még a vallás misztikumához is „öntudatával fordul”; bár megengedi, hogy még „jelentékeny fejlődés perspektívái” nyílhatnak még a szerző számára.⁵² Hozzá hasonlóan a Budapesti Hírlap rövid névtelen kritikája is úgy véli, hogy Gellért „tehetsége nem forrt ki teljesen”, mivel jelen kötetében harmónia nélkül kerültek egymás mellé „tartalmas és szép dolgok”, illetve „hihetetlenül rossz, értelmetlen összevisszaságok”.⁵³

Ezekhez a véleményekhez nem társul indoklás, a Gellért Oszkár igazán jelentős műveit hasonlóan a jövőbe képzelő Gyulai István írásából azonban kiderül, mire alapítja reményeit: leginkább arra a tényre, hogy Gellért nem csupán „mélyen gondolkodik és mélyen érez”, de ráadásul versei „legtöbbször őszintén íródtak”.⁵⁴ Kötete Gyulai értelmezésében „beszámolás önmagáról”, új verseiben szerinte „egészen előtérbe áll” „érzékeny, sőt sokszor túlzottan érzékeny és ideges, rohanni akaró énje”, ami alapján a 20. század jellegzetes emberének látja. A műveken keresztüli közvetlen önkinyilvánítás képessége olyan érték tehát, amely képes valamelyest ellensúlyozni számára a „szédületesen megkapó” verstechnika hiányát, illetve az általa is kiemelt érthetlenséget, amely szerinte az erőltetett eredetiségből fakad. Kemény Simonhoz viszonyítva Dutka Ákos is úgy látja, hogy Gellért „sokkal őszintébb és közvetlenebb ember”, ami pozitívum számára; de a hatástalan élettelenység területét így sem sikerül elhagynia. Szerinte

49 Szerkesztői üzenetek: *A Deltánál*, i. m.

50 -andi, i. m.

51 LUKÁCS, i. m., 424.

52 [SCHÖPFLIN Aladár?], *A Deltánál*, Vasárnapi Újság, 1909/17, 359.

53 *A deltanál*, Budapesti Hírlap, 1909. ápr. 11, 13.

54 GYULAI István, *Gellért Oszkár: A Deltánál*, Kelet Népe, 1909/4–5, 273–275.

„versein nagyon megérik, hogy egy hideg okos elmének a józan ízléssel megírott dolgai”, és így „sehoh a költő ereje, melegsége, az érzés bája meg nem kapja az embert”.⁵⁵ A Független Magyarország névtelen kritikusa szintén olyan résként értelmezi a kötetet, amelyen keresztül egyenesen „egy túlfinom idegzetű ember”, „egy igaz költő eleven szívébe, vagy talán inkább munkás agyába” lehet betekinteni; és ő sem „a mai Gellért Oszkárt” becsüli nagyra, hanem „az igazit”.⁵⁶ Az intellektualitás megjelenését a költészetben ugyanis az előbbi szövegekhez hasonlóan ez is gyanakvással szemléli. Hiába állapítja meg, hogy egy „ritka mélységbe” jutó „gondolkodó fej” munkája a könyv, úgy véli, „színtelenné, szürkévé vált volna” az egész, „ha néhány színekben tobzódó lírai föllobbanás fényt nem árasztott volna oda is, ahol az elmélkedés csöndje fájdalmas nyugalmat teremt”. A jövőbe tekintve ugyancsak „azoktól a mélységektől” félti, „amelyek lelkét olyan fantasztikusan széppé teszik, amelyek azonban költészetének pazar szín pompáját könnyen megfakíthatják”. Mindezen fenntartásai mellett is visszautasítja azonban a „modernség ellenségeinek” azokat az állítólagos kísérleteit, amelyek során a költőt a modernnek ellen akarták kijátszani – afelől ugyanis nem lehet szerinte kétség, hogy Gellért „modern”, „nagybecsű talentum” és „föltétlen egyéniség”.

A Független Magyarország szerzője talán A Hét kritikájára utalhatott, a modernség kérdésének legalábbis az általam ismert szövegek közül ez szenteli a legnagyobb teret *A deltánál* kapcsán. Az ugyancsak névtelen írás azonban szintén azt állítja, hogy Gellért „modern poéta” és „egyéniség”, bár ilyenként valóban szembeállítja a mindenáron modernnek látszani akaró „tehetségtelen legénykéekkel”, vagyis a „kis kakastollas lírikusokkal”, „a csent selymekben páválkodó cirkuszhősökkel”, a „szellemi légtornászokkal” és „gyorsköltőkkel”, „akik hetente kétszer snelzideren forralják agyvelejükét az ihlet forrponjtáig és borral fűtik lusta vérüket”. A meghatározó határvonal tehát, mint Szilágyi Géza az Új Időkbe írott cikkében, ezúttal sem modernnek és nem modernnek, hanem a céltudatosság, az affektáltság, az erőltetett szerepjátszás értelmében vett modernkedés és a modern ember őszinte önkifejezése között húzódik.⁵⁷ Gellért mint „önálló, bátor alak” kerül a jó oldalra, akinek „egyéni világa van és mindent a saját szemével lát”, és akinek költészete nyilvánvalóan nem lehet pusztán akart, hiszen egyenesen személyisége biológiai szintjével áll összefüggésben. Amint az előbbi szövegek, A Hét kritikusa is a költő „betegségig finom idegrendszerét” emlegeti, amellyel felfogja és verssé formálja futó hangulatait. Ezek az erények pedig ezúttal is azt ellensúlyozzák, hogy zene helyett csak „a szigorú következetesség mély lüktetése”, színek helyett csak a „komoly gondolatok” szürkéje jellemzi verseit. A cikk értékelő rendszerében tulajdonképpen két olyan koordináta-rendszer montírozódik egymásra, amelyekben egyaránt a tudatosság jelenti a negatív pólust.

A „moderneskedés” kérdését e szövegen kívül Várnai Dániel vetette még fel a Nép-szavában megjelent kritikájában. Jóslatként fogalmazza meg, hogy egyesek ezzel fogják Gellértet vádolni, és „a magyar nyelv hóhéréjának” és „gondolatszegény pozórnek”

55 DUTKA, i. m.

56 Gellért Oszkár, Független Magyarország, 1909. máj. 30, 15.

57 *A deltánál*, A Hét, 1909/16, 275.

fogják tartani. Ezt a szerinte megalapozatlan véleményt azoktól várja, akik a művészetben szimbólumokat nem, csak „megfésült” gondolatokat kívánnak látni, és akik megbélyegeznek mindenkit, aki „új mezsgyéken” töri az utat „egy új poézisnek”.⁵⁸ Az elképzelést, hogy a költészetnek az értelem szabályainak alárendelt, átlátható kommunikációnak kellene lennie, Várnai általánosságban is, de Gellért esetében különösen inadekvátnak ítéli. Szerinte nem lehet és nem szabad „egy magába mélyedő ember érzéseit, kételkedését és reményeit” „szétszededgetni és osztályokba beskatulyázni”, vagy a hangulatokhoz „katalógust csinálni”. Ebből fakadóan attól is elzárkózik, hogy „a versekben megnyilatkozó dolgokat” „harmadik személyek”, vagyis például kritikája olvasói számára magyarázni kezdje. A „biztató ígéretnél” már sokkal többet jelentő *A deltánál* fő értéke éppen ez a radikális személyesség: a költő „lelkébe belemélyedve, filozóf erőteljességgel foglalkozik önmagával” – a befogadó pedig ebbe az intim körbe belépve, az élet problémáit „vele együtt” bogozgatva válhat részesévé racionalizálhatatlan érzéseinek és sejtéseinek. Mivel pedig „sok kételye” ilyen módon egészen lefoglalja Gellértet, nem hogy nem csatlakozik „bizonyos költők sok majmolójához”, de általában sem izgatják „idegen érzések” – állapítja meg Várnai jóváhagyólag; az ideál tehát az ő kritikájában is a személyiség ősnemzésszerű, csorbítatlan eredetisége, amely akár még saját nyelvvaltozatot is megpróbálhat létrehozni, hogy közölje önmagát. A szociáldemokrata napilap érvelésének Kosztolányi a katolikus *Életben* kontrázott. Szerinte is lesznek majd, akik megróják Gellértet, mert túl homályos és elvont, ő azonban éppen ezért szereti, hiszen „a ködös hullámzások igazabbak a felkiáltójeles, egészen kiírható érzéseknél”. A kötetben egy „önálló, magába zárkózott poétalélek” lebbenti fel „titokzatos életéről a fátyolt”, aki „egész ember és egész költő”, mert „a maga módja szerint éli és érzi az életet”, viszont „minden intelligens embert” foglalkoztató kérdésekre reagál; és miközben „szín”, „összhangzat” és népszerűség vágya nélkül alkot, e kritikusa életének – nem részletezett – rejtélyére is feleletet látszik adni.⁵⁹

A Pesti Hírlapnak – Gellért fő munkahelyének – névtelen kritikusa viszont bizonyos mértékig eltávolodik a teljes őszinteség követelményétől és a lelket közvetlenül tükröző költészet koncepciójától. Miközben elsorolja az előbbi szövegek által is megemlített pozitívumokat (Gellért nem „vásári tehetség”, nem tekinti „kínálati cikknek” a verset, „önálló, újszerű egyéniség”, aki nem is lehet Ady-epigon, hiszen első kötete megelőzte Ady fellépését – igaz, a cikk szerint egyértelműen Adyra volt szükség, hogy utat törjön a Gellérthez hasonlóan „új utakat kereső” költők számára, hiszen ő keltette fel az érdeklődést a költészet iránt az országban), Gellért modern katolicizmusa kapcsán, amelyet a Prohászka Ottokáréval állít párhuzamba, megjegyzi, „nincs okunk kutatni, hogy Gellért hitbéli ügye-e az, avagy csupán költői dispozició, mivelhogy versei művészi alkotások”.⁶⁰

Szintén ellenvéleményt fogalmaz meg a Babits esetében is markáns ízlésűnek bizonyult Egyetértés kritikája. Déri Imre írása elszakad az intellektus leértékelésétől, és a

58 (–rn–) [VÁRNAI Dániel], *A deltánál*, Népszava, 1909. máj. 1, 6.

59 Vampa [KOSZTOLÁNYI Dezső], *Husvétii könyvekről*, *Élet*, 1909/17, 561.

60 *Gellért Oszkár versei*, Pesti Hírlap, 1909. ápr. 15, 11–12.

nemtetszés jele nélkül jellemzi Gellértet „Ignotus-féle lélekemberként”, aki „a költészetben is gondolatokat ad”, verseit pedig „filozófiai lyraként”, amelyben „a tiszta lyra a legkevesebb”. A Hét recenziójával ellentétben a zeneiség hiányát sem hibának látja, hanem annak bizonyítékának, hogy Gellért „lelke is olyan, hogy nem elégszik meg a zenei hatásokkal”, hanem „ideakiformálásra törekszik”; „a régi kötött, obligát formák” tehát azért kerülnek „a sutba”, mivel „magát adja a formában is”.⁶¹ Mindezek a megállapítások ezúttal is beleszóznak a külvilágtól befolyásolatlan egyéniségből táplálkozó költészet értékének deklarálásába („költészete teljesen egyéni és modern, de sohasem a más módja szerint”, „a Baudelaire, Verlaine, Dehmel, Swinburne világhatásai között meg tudott maradni annak, aki: Gellért Oszkár”, „mindig a maga pszichikájából merít és a maga lelkének a problémáit és küzdelmeit viszi bele a költészetébe”). A Pesti Hírlap kritikájához hasonlóan Déri is egyetlen mozzanatban távolodik csak el az uralkodónak mutatkozó gondolatrendszerétől. És egy megjegyzésével („párbeszédei gyorsak és szaggatottak, mint egy egész lüktetve ziháló dráma, amit elibénk állít”) ő is tesz azért egy egyensúlyozó lépést a pusztá intellektualitás felől a szerves-extatikus minőségek irányába.

Lesznai Anna: Hazajáró versek

Lesznai Anna debütáló kötetének, a *Hazajáró versek*nek kortárs fogadtatása elválaszthatatlan a női irodalom kérdéskörétől. A könyvről írott kritikák mind szóba hozták, és igen gyakran hosszan tárgyalták a szerző nemének implikációit. A recepció feldolgozását is egy e témának szentelt kutatás kezdte meg, amely azonban áttekintő jellegénél fogva nem törekedhetett teljességre minden szerző esetében, így e kötet kritikáit is érintőlegesen vizsgálta csupán. L’Homme Ilona disszertációját a *Hazajáró versekről* szóló írásokkal összeolvasva mindazonáltal nyilvánvalóvá válik, hogy azok korántsem képezték kivételt, a korszakban uralkodó érték- és érvelésformák voltak meghatározók azokban is.⁶² E szövegeket a többi Nyugat-könyv fogadtatásával összevetve pedig megerősíthető, hogy az az irodalomfelfogás, amelyet a dolgozat konklúziója az általa vizsgált anyag alapján rekonstruál („A 20. század első felében az irodalmi diszkurzusnak a női írókra összpontosító részét a következő premisszáknak strukturálják: a középpontban az a feltételezés áll, hogy az igazán sikeres irodalmi műalkotás közvetlenül szerzőjének lelkéből fakad, annak őszinte önkifejezése.”),⁶³ valóban széles körben számított elfogadottnak, a tárgyalt szerző nemétől függetlenül – legalábbis 1909-ben biztosan.

Az eddig tárgyalt kritikák ismeretében ugyanis aligha tűnhet már váratlannak, hogy a Budapesti Hírlap névtelen szerzője szerint Lesznai versei voltaképpen „nem rímessorok, hanem egy lélek intim megnyilatkozása”, így azokat elolvasva „egy na-

61 dé [DÉRI Imre], *Gellért Oszkár: A deltánál*, Egyetértés, 1909/115.

62 L’HOMME Ilona, *A női írók helye az irodalmi diszkurzusban (1900–1945)*, kézirat. https://www.academia.edu/7077031/A_női_írók_helye_az_irodalmi_diszkurzusban_1900–1945_

63 *Uo.*, 178.

gyon érzékeny, nagyon ideges, asszonyi lélek” maga áll az olvasó előtt.⁶⁴ Ezzel szoros összefüggésben a kötet értékes és hibás részre osztása egyértelműen a *saját-idegen* el-
lentét mentén történik. Amikor a költő „szertelenségbe, túlzásokba téved”, a kritikus
azonnal látni véli, hogy „nem a saját köntösét használja s nem a saját hangján beszél” –
az egyik versen kifejezetten „egy mostanában sokat emlegetett poéta” (sejthetően Ady)
hatását veszi észre. Ady maga a Huszadik Századba írt a kötetéről, és kritikájának már
bevezetőjében általánosságban leszögezi, hogy „nincs jobb írás annál, mely kényszer-
íti az embert, hogy nagyon-nagyon érdekelje az írástevő élete, személye és mivolta”.
Később kifejti, hogy utálja „a l’art pour l’art dogmáját”, vagyis a „dogmatikus szépnél”
többre értékeli, ha valaki ki tudja „magát bontani a Napra és élénk” – Lesznai pedig
„önmaga” és „igaz”, mint ilyet pedig Ady a majd egy évvel korábbi *A duk-duk affért*
idéző vehemenciával határolja el a nem autentikus költők tömegétől, a „megvadultak,
programosok, furcsák, ostobák és lopók verszenebonájától”.⁶⁵ A szöveg ilyen módon
egyidejűleg állítja, hogy egy irodalmi mű esetében a megformálás módja releváns ér-
tékelési szempont (hiszen konkrét és normatív megállapításokat tesz: „még nem tudja,
hogy 999 szót kell megölni, hogy az ezredik, az igazi megszülessen”), és rendeli alá azt a
társadalmi átalakulás ügyének. Ady értelmezésében ugyanis a kötet elsősorban annak
a reménynek „dokumentuma s egy kicsit szimbóluma”, hogy a magyar nők is csatla-
koznak a reformokért harcoló „száz-kétszáz emberhez”. Ennek egyedüli útja, ha „érzé-
sekbe dolgozódik fel” bennük az eddigi (férfi) harcosok világlátása. Egyfelől ugyanis
megörzendőnek gondolja a nemi különbözőséget (értéknek tekinti, hogy Lesznai bátor-
sága nem „kedvlohasztó férfiaszkodás” – az ideális befogadó Ady szerint egyértelműen
férfi). Másfelől irreális elvárásnak véli, hogy a nők a gondolkodás terén zárkózzanak
fel a férfiakhoz. A *Hazajáró versek* annak bizonyítéka tehát számára, hogy Lesznai vég-
rehajtotta ezt a fordítási műveletet – amit például a címbe emelt motívum értelmezése
szemléltet, amelyet Ady egy determinált-konzervatív modernizáció, a „véreinktől, egy
kulturától, egy titkos múlttól” elszakadni nem képes jövővagy metaforájának tekint.

Míg Ady meghatározatlan nemű jelenbeli költőtársai ellenében dicsérte Lesznai
költészetének őszinteségét, számos más kritikusa számára a közelmúltbeli női költészet
jelentette azt a háttérrel, amely előtt ez az értéke nyilvánvalóvá válhatott. Bródy Miksa
szerint Lesznai szerencsére nem a boszorkánytáncok és „szinpadi vadsággal” letépett
blúzok elmúlt divatját folytatja, hanem a „diszkrétan kikandikáló elpiruló érzékiség”,
a „szemérmetség parfömös kódébe” vont érzések költészetét műveli. Ezzel elődeinél
jóval közelebb jut a női költészet Bródy által elképzelt lényegéhez: „ez az Asszony, és
ezek a versek, amelyeket várunk tőle”.⁶⁶ Kritikájában a *Hazajáró versek* minden általa
felfedezni vélt tulajdonságát az asszonyiságnak erre az esszenciájára vezeti vissza („ke-
ményen elinduló, majd magát elszégyenülő lányosság hatását ébresztik”, „minden csak
szerelem – amelyre egész határozatlanságában teremtve van az asszony telve áhítat-
tal és hitetlenséggel”, „finom asszonyi nyugtalanság”, „majdnem annyit cseveg, mint

64 *Hazajáró versek*, Budapesti Hírlap, 1909. okt. 16., 11.

65 ADY Endre, *Lesznai Anna versei*, Huszadik Század, 1909/10, 339–340.

66 BRÓDY Miksa, *Hazajáró versek*, Magyar Hírlap, 1909. szept. 19., 1–2.

amennyit énekel, s ez is egyike igaz asszonyi tulajdonságainak”) – így jut el konklúziójáig, amely szerint Lesznai költészetének olvasása azonos azzal, mintha „meleg, illatos szalonban egy kedves, nagyon finom és szomorú asszony” szólna „gyengéd hangon” a befogadóhoz. Tehetsége legbiztosabb jelének pedig azt látja, hogy „nincs szüksége izgatószerekre, extázisokra, nagy depressziókra, hogy megtalálja a költői hangot” – amivel még egyszer kihangsúlyozza, hogy nők esetében a szerény, visszafogott viselkedésen kívül minden más szükségszerűen megy az önazonosság, és ezen keresztül a költői érték rovására.

Hozzá némileg hasonlóan Szilágyi Géza is idegennek véli a „lármás”, „rikító” erotikát a női természettől, és rosszallóan állapítja meg, hogy a költőnők, akiktől „hiteles emberi dokumentumot” várna, inkább „a férfi-erotika szólamait visszhangoztatják kissé erőltetettebben” ahelyett, hogy „hű képet adnának az Erosztól megszállott nő lelkének ismeretéhez”. A *Hazajáró versek*ben ő is főleg az elmozdulást értékeli ettől az értelmetlennel gondolt iránytól.⁶⁷ Lesznai szerinte „új, különös, eredeti” alak, aki csak keveset mutat a típusból, és verseiben inkább egyéniségét engedi látni, amelynek alapvető vonása, hogy „nem férfi, hanem a természet” iránt érez szerelmet, így bár szóvá teszi, hogy szívesen látna „kevesebb asszonyi bőbeszédűséget, több érzékítő művészetet”, mégis sokra becsüli a kötetet – mint egy asszonyi lélek „tökéletlenségei mellett is nemessé csiszolt tükrét”.

A Vasárnapi Újság kritikusa (valószínűleg ezúttal is Schöpflin Aladár) szintén úgy véli, hogy „igaz”, finoman megérezett versekről van szó, amelyek „önmaguktól elötörő” vallomásokként világítanak be egy „nagyon érzékeny, nagyon fogékony asszonyi lélek” „legtitkosabb redőibe”. Ő azonban Szilágyival ellentétben nem érzi elégségesnek, hogy a *Hazajáró versek* érdekes mint „emberi dokumentum”⁶⁸ Schöpflin emlékeztet ugyanis a költészet nyilvános beszéd voltára – amely szempont a többi Nyugat-verseskötet recepciójában viszonylag gyakran felmerült, ám a Lesznai-kritikákban csekély szerephez jutott –, és komoly hibának véli, hogy Lesznai nem törődik „a tudatos művészet legfőbb jellemvonásával”, azzal tudniillik, hogy „a mondanivaló a számára lehető legmegfelelőbb formát öltse”. Mivel a művészet az olvasóra tett „hatás szempontjából is mérlegelendő” szerinte, a többek által abszolutizált őszinteség csak egyik összetevője lehet értékének, amely önmagában nem „művészi közvetlenséghez”, csak „dilettantizmushoz” vezet.

A kötet több kritikusa által észlelni vélt stílusbeli hiányosságaira Baráth Sándor a Kelet Népeben egy Luthernek tulajdonított idézettel reflektált, amely szerint az asszonyokhoz egyébként is jobban illik, ha csak dadognak, és nem tudnak jól beszélni – azaz szerinte „talán nem is hiba, hogy technikátlanok, formájukban meg-megroppanók” Lesznai versei, mert épp ezáltal válnak „őszintékké, szimpatikusakká”.⁶⁹ A *Hazajáró versekről* Baráth is elégedetten állapítja meg, hogy valódi „asszonyversek”, vagyis „legyűrten vergődők”, „szomorúak”, „hívságosok”, „gyengédek”, „nőiesek”, „szúzi fe-

67 SZILÁGYI Géza, *Versekről*, Új Idők, 1909/50, 554.

68 [SCHÖPFLIN Aladár?], *Hazajáró versek*, Vasárnapi Újság, 1909/39, 823.

69 BARÁTH Sándor, *Lesznai Anna: Hazajáró versek*, Kelet Népe, 1909/8–9, 445.

hérek”; szerzőjük kevés motívumot használ, „csak a maga kis világában” él, költészete „könnyed, felhős hangulatba babuskál, gyöngéden, anyásán”. A nőiség lényegének ezt a Bródy Miksáéhoz hasonlóan igencsak ártatlan, visszafogott és a művészi jólformáltság lehetőségét is kiszorítóan szűk felfogását Baráth szintén a „felkapott nimfomániákus asszonyok” verseinek „mámoros, gyűrűs szemű” erotikájával állítja szembe. Lesznai könyve tehát meglehetősen széles körben mutatkozott a legalább Erdős Renée második kötetének megjelenése óta jelen lévő morális pánik gyógyszerének, a nők kapitulálásának, saját helyükre való visszavonulásának megnyugtató jelképének.⁷⁰

Míg az eddig idézett szövegek jobbra reflektálatlanul támaszkodnak a nőiség eszszencialista felfogásaira, Balázs Béla filozófiai hivatkozásokkal gazdagított kritikája megkísérli szimmetrikus sémába foglalni nő és férfi különbségét. Önértelmezése szerint nem is mint „esztétikus”, hanem mint „psychologus” vizsgálja Lesznai könyvét, amelyre az „asszonylélek legnagyobb dokumentumainak” egyikeként hivatkozik, bizonyítékokat találva benne állításaihoz.⁷¹ Balázs dualista elmélete szerint a férfi különvált egyén, aki gondolataival reprodukálja a világot, és az *entelekheia*, a forma birodalma tartozik hozzá. A nő viszont azonos az egész fajjal, „nem válik le a nagy gyökérről”, létezik, éli a világot, a szülés révén övé a testi halhatatlanság, és az anyag princípiuma tartozik hozzá – Lesznai verseiben épp az hallható szerinte, amint az asszonyban megszólal maga az anyag, mintegy „első tétova öntudatában” megtapogatva önmagát. Saját rendszere alapján azután azt is megállapítja, hogy korántsem véletlen, hogy e műveket „megdolgozatlan, formátlan nyersesség” jellemzi, hiszen a forma általában sem a nőkhöz tartozik. Mivel azonban az esztétikai követelményeket csak gondolat kísérlete idejére függesztette fel, elméletileg örökre ki is zárja így őket az értékes költészet területéről: az elkerülhetetlen alaktalanság nem csupán „csodálatos tartalmuk” szimbóluma szerinte, de „gyöngéje” is a verseknek.

Ugyancsak természeti képekben beszél a *Hazajáró versekről* Kaffka Margit a Nyugatban, a „növényélet” azonban nála éppen nem az anyagiságban való megmaradás, hanem a „tudatosság, nagyobb magára eszmélés, élesebb élet felé” történő, a napfényre törő gyökér tragikumához hasonló „erőlködés” metaforája.⁷² A Kaffka szerint csak a versek összefüggésrendszere alapján rekonstruálható kötetértelem sarokpontjai a „költősors” és az „asszonysors”. E szavak az ő értelmezésében az öröm és a kinszenvedés utáni vágyat, az „igazi megszületés”, a „szó” várását, az anyaság által le nem gyűrt nő gyönyörkívánását jelentik elsősorban, tehát legkevésbé sem a legtöbb kritikus által Lesznaihoz és általában a nőkhöz kapcsolt szentimentalitást és passzivitást. A kötetet Kaffka is „intim és őszinte lélekportrénak” véli, ő azonban a legtöbbekkel ellentétben nem tekinti egymástól független mozzanatoknak a megformálás és az önkifejezés sikerét. A portré megpillanthatóságát ugyanis komolyan veszélyezteteti szerinte a „dilettánsos foghegyrőlvalóság”, a „munkát sajnáló béketűrés”, amelyek nem csupán „nem-erős” verseket eredményeznek, de ráadásul a valósnál jóval egyszerűbbnek mutatják Lesznai

70 Erdős Renée *Versék* c. kötetének (1902) fogadtatásáról és ennek kontextusáról lásd: L'HOMME, i. m., 54–73.

71 BALÁZS Béla, *Egy új dokumentum az asszonypszichológiához*, Független Magyarország, 1909. okt. 10., 3–4.

72 F. KAFFKA Margit, *Lesznai Anna: Hazajáró versek*, Nyugat, 1909/18, 325–326.

mondanivalóját. E részben a költő hibájából fakadó félreolvasás nyomán látszhat Kaffka szerint a kötet feminista líra helyett „derült és házias”, természetközeli, magzatszerűen a földhöz kötődő költészetnek – olyasfélének tehát, amilyenek a legtöbben látták. Mindez azonban nem egyszerűsíthető férfi és női befogadók különbözőségére: Dutka Ákos inkább Kaffkához hasonlóan tekinti a „múlt idők asszonyainak” életét üresnek és tartalmatlannak érző, „magasabbrendű életre” vágyó leány költészetének a kötetet – akinek „vergődése” azonban számára áttétel és komplikáció nélkül, „bátor és becsületes őszinteséggel”, „megható szomorúsággal és közvetlenséggel” látszik versekké formálódni.⁷³

Móricz Zsigmond: Hét krajcár

Móricz Zsigmond első elbeszéléskötetével, a *Hét krajcár*val kapcsolatban régóta számon tartott tény, hogy megjelenésekor szinte egyöntetű lelkesedés fogadta. A recepció máig egyetlen részletes áttekintésében Vargha Kálmán főként a Nyugat ókonzervatív ellenlbasaként elkönyvelt Új Idők pozitív véleményét érezte valamiféle anomáliának.⁷⁴ Farkas Pál írása mindazonáltal világosan jelöli ki saját nézőpontját, amelyet kétfrontos harca határoz meg egyfelől a „magyar műmodernizmus”, másfelől a „hazafias frázisok magyarsága” ellen. Móricz művét e két káros tendenciától távolságot tartó „eleven fejlődés” értékes termékeként értékeli nagyra.⁷⁵ Farkas egy társadalomtörténeti metanarratíva felvázolásával igyekszik álláspontját alátámasztani, amely szerint Magyarországon – sajnos – még nem zajlott le a nyugat-európai típusú polgárosodás, így azután nálunk csak „patológiai tünet”, kliséként átvett program lehet a polgári világfelfogás túlzásai ellen lázadó századfordulós nyugati művészet adaptációja. Móricznak épp az lett központi erénye szerinte, hogy nem külföldi sablonból dolgozik, hanem a valóságot figyeli meg éles szemmel, és rögzíti torzítás nélkül, ezért jelenthetnek az általa bemutatott tények valódi orientációs pontot. Farkas tehát végső soron instrumentális szerepben látatja a jó esetben tükörszerű irodalmat, amely annyiban értékes, amennyiben képes hozzájárulni egy lokális meghatározottságú és szigorú szukcesszivításban kifejlődő magyar modernizációhoz.⁷⁶ Ettől a felfogástól voltaképpen nem esik messzire Ady Endre véleménye, aki szerint szintén valami valóságosan létezőnek a meglátása és megörökítése jelenti a *Hét krajcár* erényét: Móricz szerinte a „legmagyarabb magyarságot” találta meg, amely a társadalmi mobilitás hagyományai

73 DUTKA, i. m.

74 VARGHA Kálmán, *Móricz Zsigmond kritikái fogadtatása*, It, 62(1958), 2. A recepció általa összegyűjtött kiadása: *Kortársak Móricz Zsigmondról I.*, szerk. VARGHA Kálmán, Bp., Akadémiai, 1958.

75 Fs. Pl. [FARKAS Pál], *Hét krajcár*, Új Idők, 1909/31, 100.

76 A történelmi fejlődési fokok végigjárásának ez a feltételezett kényszere lehet az, ami összeköti Farkas 1906 előtti ortodox (azaz nem bernsteinista) marxizmusát és későbbi szerepét a Magyar Társadalomtudományi Egyesületben, az Új Időknél, a Petőfi Társaságban stb., amelyet korábban csupán groteszk árulásként volt szokás értelmezni. Vö. pl. HORVÁTH Zoltán, *Magyar századforduló*, Bp., Gondolat, 1974, 254; WOLFNER Pál, *A szocializmus története és tanításai*, Bp., Athenaeum, 1906, 165 skk.

és az antihierarchikus viszonyok miatt a „nyugatias demokráciára” leginkább alkalmas kelet-magyarországi „fajtával” azonos. Az elbeszéléskötet tehát a magyarság mi-benlétének Ady társadalmi célkitűzéseinek megfelelő újraesszencializálásához biztosít alkalmat. A nyugathoz való vágyott felzárkózást ilyen módon Ady is megkülönbözteti a nyugati viszonyok pusztá átvételétől, az ideális modernizálódás nála is gyökeres és belső eredettel bíró fejlemény. Egy ezzel analóg háromszögelési pontokat kijelölő retorika alapozza meg Móricz írói portréját, akinek könyvében „századok ős érzései s a mai európai magyar művészember differenciáltsága házasodtak össze”.⁷⁷ Hasonlóak Barta Lajos kritikájának sarokpontjai is. Barta a „vergődő kor” „intellektuálisainak” képvi-seletében szólal meg, akik „új művészi törvények” és „egy új erkölcsi világrend megal-kotásának vajúdásában remény és a kétségbeesés közt” vergődnek. E fülledt, „lázasan célt kutató” hangulatba Móricznak az „örök”, „kétségbevonhatatlan” falut és népet be-mutató kötete útbaigazítás gyanánt érkezik meg, megmutatva, „merre kell elindulni, honnan, micsoda mély, fekete földből kell újjászületni”. Barta tehát szintén nem tagad-ja meg a modernséget, ám ő is nélkülözhetetlennek gondolja annak ellenpontosítását és a tradicionális értékekben való megalapozását. Az eszményi pozíciót diszharmónia és egyszerűség, dekadencia és egészség, progresszivitás és időn kívüliség valamiféle szintéziseként reméli létrejönni. Móricz maga azonban az ő szemében nem a szintézis, csupán az ellenpont, aki „szemléletei” stilizálásával „a tiszaháti magyarságot” „egész mélységében” reprezentáló „magyar dokumentumokat” alkot.⁷⁸ A *Hét krajcár* elismerő kritikáinak egyik legmarkánsabb vonulatát tehát a „tétova modernség”⁷⁹ különböző változatai adták, amelyek mind elválaszthatatlannak és egyenesen arányosnak vélték a művészi értéket és az ideológiai hasznosíthatóságot.

Az a közös szemléleti alaptétel, mely szerint az irodalom lényegében a valóságról készült kép, Schöpflin kritikájával is összekapcsolja e szövegeket – ő azonban erről a kiindulópontonról másféle következtetésekhez jutott el. Schöpflin nem csupán megkü-lönbözteti (ahogy Farkas) az „elfogultság és eltökélés” által elfátyolozott tekintetű szer-zőket azoktól, akik a „maguk szemével” látnak, de abszolutizálja is az utóbbi pólushoz kapcsolható semlegesség értékét. Ez az elképzelése szerint minden ideologikus közve-títettséggel nélkül, ám ugyanakkor nem is „gépiesen, közömbösen”, vagyis nem technikai reprodukció módján rögzített kép jelenti számára a „tisztán művészi” eljárások vég-célját.⁸⁰ Schöpflin mindenekelőtt neutralitásának hangsúlyozásával igyekszik Móricz értékét bizonyítani: a *Hét krajcár* szerzője szerint „pontos és elfogulatlan szemlélő”, aki „sem ellene, sem mellette nem szól a falunak”, „nem csodálkozik, nem magyaráz, nem izgatódik fel, csak rámutat a dolgokra”. Az ebből adódó végkövetkeztetés pedig az, hogy „ízlés, irodalmi pártállás, felfogásmód különbségei ellenére” mindenki örömét fogja benne lelteni. Az ideális műalkotás tehát Schöpflin szerint az ideológiamentesség magasába felemelkedve transzcendálja a véleménykülönbségek profán világát, mindez

77 ADY Endre, *Móricz Zsigmond (És egy kötet elbeszélés. A címe Hét krajcár. A Nyugat kiadása.)*, Nyugat, 1909/16, 169.

78 BARTA Lajos, *Móricz Zsigmond könyve*, Felsőmagyarország, 1909. aug. 19.

79 SCHEIN, *i. m.*, 30.

80 SCHÖPFLIN Aladár, *Hét krajcár*, Vasárnapi Újság, 1909. júl. 25., 635.

pedig abba a nagy elbeszélésbe illeszkedik, amely szerint ezek a sorra elkészülő eszményi művek idővel kirajzolják majd „egyoldalúság nélkül az egész magyar élet teljes képét”. Az Adyék által tételezett azonnali politikai hatás tagadását ennek a demokratikus, radikálisan egyenlősítő reprezentációs szférának a létrejöttébe vetett remény ellensúlyozza.⁸¹

Kosztolányi kritikája ugyancsak a társadalmi modernizáció közvetlen hangsúlyozása nélkül építkezett Adyval hasonló elemekből: a *Hét krajcár* elbeszélései számára is a nemzeti lényeg, a „magyar esprit” dokumentatív megörökítésének és a lélekben törésekkel, repedésekkel számoló, az „Éducation sentimentale”-t idéző modern művészi szemléletnek a szintézisét jelentik. Az összetettebb pszichológia itt egyértelműen a nacionalista céloknak van alárendelve. Móricz annak a várt írónak a megérkezését jelentő számára, aki egyszerre „íz-ig-vérig művész” és „keservesen-igazán magyar”, és aki „megírja a népünket és földünket”, „hogyan jobban a miénk legyen, művészi kincsünkkel váljunk, nekünk és az egész világnak”.⁸² Szintén esszencialista, az ideáltipikus parasztot a magyarság lényegével azonosító alapra építkezett Lukács György, aki úgy látta, hogy „a novellákban a vitákon kívüli »igazi« magyarosság szólal meg”, „megírásukban a legmélyebben magyarok”, amit olyasféle analógiákkal igyekezett bizonyítani, mint hogy „monumentalitásuk a magyar paraszt szófukar, egyszerű, nehézkes súlyossága” lenne.⁸³ Ez azonban nála is a képlet egyik fele csupán. Egyrészt „az új magyar irodalom szavakat találó és kitaláló kedvének sokszínű csillogása” is jellemzi – bár az új és régi egységében létrejövő stílus inkább utóbbihoz húz, hiszen olyan, mint egy „igazán szép, régi magyar szűr díszítései”. Másrészt összetettebb szociológiai szemléletet érvényesít, felfedezve „az emberi és a társadalmi különbségek” drámáját. A Kosztolányi és Lukács retorikája közötti fő különbség tehát az, hogy egyik benn a lélekben, a másik kinn a társadalomban véli megtalálni a konfliktusok elsődleges okát.

Mindezek a szövegek radikális szakítás nélkül, azt egyszerre megőrizve és tovább gondolva távolodtak el attól a diskurzustól, amely egyszerűen egy esszencialista nyelven leírt előzetes valóság hű rögzítésében tételezte az epika fő értékét, és amely döntően meghatározta a *Hét krajcár*ról írott kisebb igényű kritikákat. Az Erdélyi Lapok szerint Móricz „beállítja a magyar parasztot, olyannak, amilyen”.⁸⁴ András Ernő szerint ő a nép közé kijutott „első fölfedező”, aki szakít az elkedvetlenítő önképzőköri-népszínművi parasztábrázolással.⁸⁵ Móricz Pál szerint a „gyermeklelkű hatalmas és csodás magyar népnek” „merész és mégis gyöngéd, igazságos és mégis költői érzésű” élettörténet-írója ő, akinek könyve a „magyar erőnek, magyar léleknek, magyar nyelvnek, magyar faj és föld szépségeinek” „színtiszta búzája”.⁸⁶ Az Egyetértés kritikusa szerint „közvetlen [sic!] környezetét írja le, melyet jól ismer és amelyet mi is többé-kevésbé ismerünk”,

81 E gondolat felbukkanásait Schöpflinnél végigköveti: RÁKAI Orsolya, *A teljes zenekar: Schöpflin Aladár és a társadalmi modernség irodalmi jelentősége*, Bp., EditioPrinceps, 2013, főleg 45 skk.

82 Lehotai [KOSZTOLÁNYI Dezső], *A Hét*, 1909. aug. 1, 501.

83 L. Gy. [LUKÁCS György], *Móricz Zsigmond novellás könyve*, Huszadik Század, 1909/II, 524–526.

84 -andi, *Írásokról való írás*, Erdélyi Lapok, 1909. aug. 15., 385.

85 ANDRÁS Ernő, *Móricz Zsigmond elbeszélés-kötete*, Bácsmezei Napló, 1909. okt. 24., 1–2.

86 MÓRICZ Pál, *Móricz Zsigmond könyve*, Debrecen, 1909. szept. 12.

„nem nagyít, nem kicsinyít és nem torzít”, „tősgyökeres magyarsággal magyarokról ír” – és erről az alapról védi Móricz erotikáját is, minthogy szerinte „ennyi érzékiség minden egészséges emberben van”.⁸⁷ A Nyugat iránt gyanakvó Kardos Albert is azért csalódik kellemesen, mert kiderül számára, hogy a címadó írás „a való életnek egy meghatározó jelenetét adja híven”, a szerző „híven” beszélteti embereit, a párbeszédekben pedig „elevenség, tősgyökeres magyarság uralkodik”, vagyis kiderül, hogy Móricz „a faluban van otthon”.⁸⁸ E kifejezetten széles körű konszenzusba talán Elek Artúr írása illeszkedik a legkevésbé. Egyfelől kikezdi a fentebbi reprezentatív megfeleltetések érvényét. Szerinte Móriczot a parasztkban is az „egyetemeseen emberi” érdekli, ezért szereplői „nem a paraszti voltuknál fogva eredetiek, hanem annál fogva, ami egyénien emberi bennök”. Másfelől arra is utal, hogy a valóság a szöveg által a befogadóban létrehozott effektus: „naturalisztikusan ábrázolja meg embereit, [...] ez a tulajdonsága kelti az olvasóban az igaznak, a való életnek érzését”. Sőt, poétikai kifogásainak alapja, melyeknek egyébként messze a legtágabb teret szentelte a kritikusok közül, éppen az, hogy az elbeszélések túlságosan is „az életre emlékeztetnek”, ezért lesznek „formátlan cselekvények”, amit kiküszöbölendő gondosabb „meseformálást” ajánl a szerzőnek.⁸⁹

Az elmarasztaló vélemények megfogalmazóinak többsége azonban szintén a fenti népszerű kritikai nyelvet beszélte. A Néptanítók Lapja kritikusanak elvárásait az a távolság alapozza meg, amelyet a kortárs falu, amelybe már „betört az élet, hogy magával vigye a kultúrát, az igényeket, az új vágyakat és érzelmeket” és magyar irodalom között érzékel, amely továbbra is „a régi magyar falu” eltűnőben lévő „hagyományos alakjait” rajzolgatja. Ennek az inkongruenciának a felszámolását, tehát az aktuális valóság megörökítését remélte Móricztól „új típusok” ábrázolásán keresztül, de csalódására nála is „a régi falunak néhány örökké élő és igaz típusát” találja csak; igaz, ezeket legalább átélhető módon, nem „idegen csoportként” ábrázolva.⁹⁰

Andor József az Életben és Szász Károly az Urániában egyaránt abból indulnak ki, hogy a Móricz által ábrázolt érzékiség nem része a magyar lényeknek, ezért azt mindkettőn értelmetlen külső hatásnak minősítik. Andor „nyugati elemnek” tekinti,⁹¹ Szász pedig aligha minden antiszemita áthallásosság nélkül fogalmaz úgy, hogy „oly távol van a magyar érzés és felfogás birodalmától, mint – Makó Jeruzsálemtől”,⁹² és bár talán „bizonyos részről kapni fog tapsokat s dicséretet”, ez csak patológikus reakció lehet, hiszen szerinte „a jó ízlésű, ép érzékű közönség teljesen el fog fordulni tőle”.⁹³ Szász nem különösebben sajnálkozik emiatt, hiszen Móriczot egyébként is jelentéktelen tár-

87 Móricz Zsigmond: *Hét krajcár*, Egyetértés, 1909. december 25.

88 KARDOS, i. m.

89 ELEK Artúr, *Móricz Zsigmond elbeszélései*, Az Ujság, 1909. szept. 18.

90 *Hét krajcár*, Néptanítók Lapja, i. m.

91 Szén [ANDOR József], i. m.

92 Talán ide kapcsolódik a Bács megyei Napló idézett írásának megjegyzése is, amely szerint a kritikusnak, amikor meglátta, hogy Móricz műveit a Nyugat jelenteti meg, „indokolatlan képzettársulás útján” a *Falusi zsidók* című kötet (egy korábban idézett kritika szerzőjének, Móricz Pálnak 1906-os műve) jutott eszébe.

93 -ly [SZÁSZ Károly], *Móricz Zsigmond: Hét krajcár*, Uránia, 1909/9, 388.

caszerzőnek ítéli, aki – mint Elekhez némileg hasonlóan kifejti – nem képes „lelki indítékok kapaszkodóin mind előbbre haladó cselekményt” kigondolni, amely az elbeszélés nélkülözhetetlen eleme, „bármit mondjanak is azok a modern kritikusok”. Mindössze nyelvének „tősgyökeres magyarságát” dicséri, amit azzal állít összefüggésbe, hogy „Móricz színmagyar ember” – Szász tehát etnicista irányban radikalizálja a közkeletű nacionalista diskurzust. Andor József szerint viszont Móricz „a leghatékosabb írók egyike”, akinek ráadásul, mint sokakkal egyetértésben megállapítja, „ízig-vérig való magyarság árad ki minden sorából”, stílusa pedig „őszinte visszhangja fajszeretetének”. Igazán jól azonban csak azok a szövegei sikerültek szerinte, amelyekben ez a magyar jelleggel való kapcsolat töretlen marad, vagyis nem jelenik meg az erotika, hiszen ahol igen, ott „mintha meg sem találná önmagát”. Tehát a szerzőnek is érdeke lenne, hogy a Nyugatot maga mögött hagyva eltaláljon „a magyar nemzeti irodalomhoz”. Ezzel kapcsolatban a kritika zárata azt a megjegyzést teszi, hogy hamarosan az Élet kezdi közölni Móricz *Harmatos rózsza* című regényét; ami 1909-ben az irányváltás bizonyítékának tűnhetett, a mából visszanezve viszont inkább a lehetőségek egykori terének nyíltságára, a pályák determinálatlanságára emlékeztet.

Néhány következtetés

E két utóbbi szöveg felől újra végigtekintve az első Nyugat-könyvek 1909-es fogadtatásán elsősorban az válhat szembeötlővé, mennyire elszigetelt ebben a korpuszban az általuk képviselt hangütés. Miközben ez és a megelőző év nem utolsósorban „az új irodalom körül”⁹⁴ folyó vitákról emlékeztet, a nem is csekély mennyiségű szöveg feltűnően érintetlen az eleve elutasítástól, a magyar modernség ellenzékével asszociált népnemzeti, konzervatív, sovíniszta sablonoktól, nem sok nyoma fedezhető fel bennük a Beöthy Zsolt, Rákosi Jenő vagy Szabolcska Mihály által használt kritikai dialektusoknak. Mindenképpen félrevezetőnek és kiegészítendőnek tűnik tehát az a kép, amelyen a korai Nyugat pozícióját szinte kizárólag az ezen tényezőkkel folytatott csatározás rajzolja ki, és amelyen a folyóirat körét az értetlenség és az antagonizmus, vagyis egy olyan „magyar glóbus” öleli körül, amely Babits szavai szerint „nem ismert verset a cigány nótáján túl”.⁹⁵ Nyilvánvalóan az efféle nyilatkozatok tették ugyanis legtöbbet e narratíva megalapozásáért és elterjesztéséért, mint azt Bezeczky Gábor is megfogalmazta:

Többnyire a Nyugat képviselőinek nyilatkozatai alapján szokás beszélni arról, milyen állapotban volt a magyar irodalom a Nyugat indulása előtti évtizedben. Ady, Móricz vagy Schöpfung – és a nyomukban azok, akik az ő nyilatkozataikra építettek – meglehetősen sivár helyzetet írtak le. Ez a felfogás azonban, úgy látszik, nem tartható. Éppen el-

94 Az év elején megjelent *A Budapesti Újságírók Egyesülete Almanachja 1909* ilyen címmel közölt összeállítást a témához kapcsolódó véleménycikkekből.

95 BABITS Mihály, *A Nyugat régen és most*, Nyugat, 1932/2, 70.

lenkezőleg: a Nyugat indulása előtti egy-két évtizedről szólva pangás helyett gazdag, sőt rendkívül gazdag, de az is lehet, hogy páratlanul gazdag irodalmi életről lehet beszélni.⁹⁶

A most feltárt adatok Bevezető diagnózisát látszanak megerősíteni – ő elsősorban a lapok és a bennük megjelenő (nagyobbrészt feltáratlan) primér irodalmi szövegek magas számáról és minőségéről beszél, de a kritikai diskurzus ugyancsak széles körűnek és élénknek mutatkozik.

Ennek jellemzésére azok a korábbi szövegek sem vállalkoztak, amelyek „tévképzetnek” tekintették, hogy a Nyugat „a semmiből nőtt ki”. Kenyeres Zoltán tanulmányai például költőket, írókat, kortárs irodalmat közlő folyóiratokat és könyvsorozatokot, a Társadalomtudományi Társaság szemléletformáló hatását, illetve a Nyugat munkatársaihoz kötődő korábbi lapokat soroltak fel a folyóiratnak megágyazó, a „népmentési iskola üres szolamaihoz”, az „érzelgős hazafiaskodáshoz” képest alternatívát nyújtó korabeli „jelentős szellemi élet” illusztrálásául.⁹⁷ A tágabb sajtókörnyezetről és az értékeléseiket meghatározó irodalomszemléletről viszont nem ejtettek szót, pedig Ignotus azt a hivatalos irodalom meghatározó ellensúlyának tekintette:

Ám a hivatlan, az avatatlan, az étellel nem fejlődő s a fejlődéssel nem érző újságbírálot elhagyja maga mögött az irodalom, ellöki magától a közönség, kilöki magából az újság. Ellenben az egyetem vagy az Akadémia az ő választottjait rendületlenül előlépteti, vizsgadíjazza és kárpótolja, s hálogatja velük, pályázati jelentésről pályázati jelentésre, az avatatlanság s a szűkkeblűség közhelyeit. Csakis így történhetik, hogy a sajtó, minden nagy fogyatkozásai mellett vezérlő tekintélyben áll az irodalom s a közönség előtt, az egyetem s az Akadémia ellenben intézményes és törvényes tolokodásával sem éri el, hogy egyáltalában tudjanak róla máskor, mintha valamelyik újság vagy újságíró úgy rúgja oldalba könyörületből, hogy hadd érezze a nyavalyás, hogy még a világon van.⁹⁸

Ennek a nyilvánosságnak a fejlődéstörténete természetesen további kiterjedt vizsgálatokat igényelne, a vizsgált korpusz azonban azt mutatja, hogy 1909-re az „újságbírálok” egy jelentős tömege valóban elkülönült és messze távolodott a konzervatív eszmék propagálótól – ők pedig minden látszat szerint nemigen igyekeztek elgondolásaikat könyvkritikákban érvényesíteni.

Bengi László okkal figyelmeztet:

96 BEVEZETŐ GÁBOR, *A Nyugat sajtókörnyezete*, Alföld, 62(2011)/3, 52. Itt közölt adatait és ezek kontextusát részletesebben kifejti: Uő, *Az időszaki sajtó mint a szépirodalom közege = Médiák és váltások*, szerk. NEUMER Katalin, Bp., MTA BTK FI–Gondolat, 2015, 43–88.

97 KENYERES Zoltán, *A Nyugat periódusai = K. Z., Korok, pályák, művek: Válogatott tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 2004, 58–83; Uő, *Nyugat-legendák és az etikai esztétizmus = Uo.*, 84–88. A közelmúltban – ugyancsak a fogadtatás részletesebb elemzése nélkül – Bednics Gábor vetette fel a Nyugat megjelenésének struktúráként és nem eseményként, a „befogadó közönség formálódására tett kísérletek következményeként” és nem „kiválasztott hősök által véghezvitt forradalmi tettként” való leírását, illetve „a modernitás latens mozzanatainak” figyelembevételét. BEDNICS Gábor, *Modern mítoszok és az újrírás lehetőségei*, Bp., Ráció, 2016, 39–40.

98 IGNOTUS, *Jelentés a Farkas–Raskó pályázatról*, Nyugat, 1911/10, 998.

a politikai és sajtóbeli megosztottságok, elvi és személyes viszonyok [...] sokkal bonyolultabb hálót, egymást átfedő s egymással átmetsző szálú szövedéket alkottak annál, semhogy a nagypolitika vagy az átfogó ideológiák szembenálló fogalmi mentén relevánsan értelmezhetők legyenek. [...] Ekként lehetetlenné válik az egyszerűsítően kétosztatú osztályozási sémák alkalmazása a természetükben sokkal összetettebb folyamatok és jelenségek leírására.⁹⁹

Mint igyekeztem bemutatni, a Nyugat könyveinek kortárs fogadtatása is messze bonyolultabb annál, hogysen egyetlen dichotómia mentén elrendezhető legyen. A kritikákban megfogalmazott vélemények számtalan, sokszor nyilvánvalóan irodalmon kívüli kérdés mentén (Lesznai esetében többek között a női nemi szerepek, Móricz esetében a követendő társadalmi modernizációs stratégia stb.), bonyolult sokszöveges alakzatokba rendeződve különbözöttek el egymástól. Legalább ilyen feltűnő azonban ezeknek az eltérő profilú és eltérő irányultságúként leírt napilapokban, (képes) hetilapokban, folyóiratokban megjelenő, egymással nyílt vagy implicit vitában álló szövegeknek a nagyfokú homogenitása, ami irodalomértelmező és -értékelő kódjaikat illeti: a ma is ismert nevű és az ismeretlen kritikások nagy hányada sok tekintetben közös művészetideológiai nyelvjárást látszik beszélni. Ez az uralkodó diskurzus a lírát egy antiintellektualista és hatáselvű individualizmus, a prózát pedig egy nacionalista esszencializmus felé hajló valóságrepresentáló realizmus elvárásai mentén olvasta, és előszeretettel élt a hidegmeleg, halott-élő, tudatos-ösztönös, megjátszott-őszinte, külső-belső egymással összekapcsolódó ellenfogalmaival, melyek közül rendre utóbbiak bizonyultak értékesnek. Ha igaz is tehát, hogy „a magyar közvéleményt elsőként Ignotus ismertette meg az impresszionizmus és a szecesszió olyan alapfogalmaival, mint az »ízlés«, a »hangulat« és az »egyéniesség»,¹⁰⁰ ez a fajta irodalomértelmezés 1909-re széles körben bevetté vált.

Megállapíthatjuk továbbá, hogy az értelmezők nemigen adták jelét, hogy a Nyugat által kiadott művek botrányos vagy épp forradalmi erejű, értékelő rendszereiket elbizonytalanító, azok újrakonfigurálására ösztönző alkotásoknak mutatkoztak volna számukra. A kötetek általában viszonylag egyszerűen megtalálták helyüket az értékes vagy az értéktelen oldalon, sőt gyakran tűntek bizonyos összehasonlításokban rokonszenvesen visszafogott, a szélsőségektől távolságot tartó műveknek. Ezen elbírálások során tulajdonképpen nem rajzolódott ki meghatározó határvonalként a modernség kérdése. E tapasztalat nyomán végiggondolandónak tűnik például, hogy A Holnap antológiák körüli botrány mekkora részben volt szorosabban véve konzervativizmus és modernizmus harca, és mennyiben a költészetet intim és spontán önkifejezésnek gondoló értelmezők megbotránkozása a megkoreografált, csoportos fellépés és az irodalmi hatásfolyamat explicitté tétele miatt, amelynek visszhangjai e kritikákban is felfedezhetők. E szövegek alapján úgy tűnik, hogy a külső leírásra és a pozícióharcok lefolytatására ugyanaz a kritikai dialektus szolgált, annak kritériumai mentén pedig a Nyugathoz kötődő irodalomnak nem volt biztos, rögzített pozíciója – az ér-

99 BENGÍ László, *Az irodalom színterei*, Bp., Ráció, 2016, 101.

100 VERES András, *Művek, pályák, nemzedékek*, Bp., Krónika Nova, 1999, 53.

tékes és értéktelen közötti határ mintegy keresztülszelte teljesítményeit. Alaposabb szociológiai elemzés nélkül is megkockáztatható, hogy az 1909-ben megszólaló huszonöt magyar nyelvű lap túlnyomórészt polgári, ám többféle szubkultúrához tartozó és viszonylag nagy számú közönség figyelmét lehetett képes potenciálisan felhívni a Nyugat kiadványaira (vö. 1. táblázat). Ez a jelentős tömegű populáris diskurzus az Ignotus-idézetnek megfelelően valódi ellensúlyt jelenthetett a hivatalos szólamokkal szemben. Ugyanakkor, mint látható volt, némelyik Nyugat-könyv teljesítménye ebből a nézőpontból viszonylag nehezen megközelíthetőnek mutatkozott. Ez alkotóik pozícióját is kétségessé tette, hiszen a médiaközeg – mint az elmúlt évtizedekben arra sokan emlékeztettek¹⁰¹ – nem interpretáció és közvetítés nélkül is értelemmel és értékkel bíró tények passzív visszatükrözője, hanem éppen ezen értelemek és értékek meghatározásának (illetve kétségbe vonásának, megvitatásának) kitüntetett terepe. A siker elengedhetetlen előfeltétele tehát olyan plauzibilis nyelv(ek) létezése és elfogadottá válása, amely(ek) egy adott tárgyat értékesként képes(ek) leírni. A korabeli sajtó által használt diskurzusokban pedig csak részlegesen, vagyis egyértelmű, kényelmes elhelyezkedést nem biztosító módon valósult ez meg a Nyugat több fiatal szerzője vonatkozásában is. E háttér előtt, az elmarasztalásokat nem pusztán rosszindulatnak, hanem az értelmezői horizontok kirajzolódó határainak tekintve vélem továbbgondolhatónak azt a kísérletet például, amely Babits *Szonettek* és Arany *Jánoshoz* című verseit első kötete kritikusaiknak szóló válaszként olvassa.¹⁰² Így válhat pontosabban megérthetővé a költő szituációja, aki, miközben megtagadja a „vérigéket” és a „hangos sebeket”, egyúttal a „komédiás” költészettől és a „festett vérzéstől” is megkülönbözteti verseit. Poétikájának ez a leírása kijelöli a kedvező elbírálás támpontjait az őszinteség sokat emlegetett elvárása mentén.

Az induló folyóirat és szerzőinek helyzetét tehát, úgy vélem, akkor írhatjuk le hitelesebben, ha a lap már eddig is jól ismert küzdelmei mellett számításba vesszük az ebből a környezetből fakadó dilemmákat is. A korai Nyugat ugyanis – mint az a közelmúltban Balázs Eszter áttekintéséből kiderült¹⁰³ – számos más, az irodalmi modernség szempontjából ma szintén lényegesnek tekintett témához hasonlóan¹⁰⁴ meglehetősen határozatlannak, ambivalensnek látszik azt a kérdést illetően is, hol kívánta megvonni irodalmi szabadságharca határait. Ez jelenthette a kritikákon keresztül talán valamelyest rekonstruálható, a tömegkultúrával is összefonódott¹⁰⁵ kortárs polgári ízlés

101 Magyar nyelvű összefoglalásként lásd például: BELINSZKI Eszter, *A kritikai kultúrakutatás a médiaelemzés gyakorlatában*, Médiakutató, 1(2000)/1, 61–75.

102 KELEVÉZ, *i. m.*, 183–186.

103 BALÁZS Eszter, *Az intellektualitás vezérei: Viták az irodalmi autonómiáról a Nyugatban és a Nyugatról 1908–1914*, Bp., Napvilág, 2009.

104 Említhető például a lapnak a Beöthy Zsolt, Rákosi Jenő, Herczeg Ferenc, Gyulai Pál neveivel jelezhető irányokkal kapcsolatban vagy a város–vidék ellentétben elfoglalt tétova álláspontja. VEZÉR Erzsébet, *Perújítás a duk-duk ügyben*, It, 53(1971), 737–778; SCHEIN Gábor, *Budapest terrorizáltsága a Nyugat első évfolyamaiban*, *Literatura*, 34(2008), 404–414.

105 Vö. „A kialakuló nagyvárosi életmódnak és a magyar elmaradottság átfogó élményének különös következménye, hogy a századforduló írónemzedékei nemcsak a francia magas kultúra átvételétől remélték a magyar irodalom megújítását, hanem a francia tömegkultúra elterjedésétől is. Ady együtt emlegette

jogainak érvényesítését a hivatalos elképzelésekkel szemben, és arra támaszkodó új nyilvánosságterek és karrierok felépítését; vagy jelenthette a polgári-piaci elvárásoktól és sikertől is elforduló, önelvű irodalmi mező létrehozásának kísérletét, aminek klasszikus francia példáját Pierre Bourdieu írta le.¹⁰⁶ Ennek a zavarnak egyik leglátványosabb tünete az 1911-es „irodalompolitikai” vita lett,¹⁰⁷ amelynek egyik darabjában Hatvany Lajos a Nyugat szerinte bekövetkezett hanyatlásának okait igyekezett megfejteni:

A mai Nyugat mégis folyton az *irodalom* látszatát kelti. [...] A Nyugatban idő előtt felszabadított félelmesen ügyes jelzőmegválogatók, stílushazárdörök, modorszemfényvesztők, műnaiv versdadogók vagy Ady-utánzó, koránérett, fanyar zsurnalisztapolihisztorok s művésztelen téma-merészségekkel kérkedő s azokat formába önteni képtelen novellisták írnak. [...] A publikum csak a rikitó szint veszi észre, ami kétségtelenül a szerkesztés hibája. [...] Kevesebb irodalom, több élet! [...] A publikum, melynek érdeklődése féleltek fordul, gyorsan elfordulva, közönnnyel nézi a dolgok folyását – a kávéházi esztéta pedig örül – ismét megkapja irodalmi magánszaklapját, ahol kedvire experimentálhat.¹⁰⁸

Azt hiszem, ezt a szöveget is valamivel jobban lehet érteni, ha felismerjük, számos ponton ebben is az a közkedvelt nyelv és előfeltevés-rendszer válik olvashatóvá, amelynek segítségével két évvel korábban a Nyugat első könyveinek, bemutatkozó fiatal szerzőinek értékét és sorsát igyekeztek a nyilvánosság előtt eldönteni.

Nietzsche, Heine és Offenbach felszabadító szerepét. A franciáktól importált könnyűvérű, »léha erkölcsű« bulvár színházat és a bécsi közvetítéssel érkezett orfeumi látszatvilágot is úgy fogadták Pesten, mint az igazi nagyváros üzenetét, a szókimondó lázadás kinyilvánítását a nálunk honos szónokias és fennkölt, ósdinak és képmutatónak ítélt népnemzeti irodalomeszménnyel szemben.” VERES András, „Roll over Beethoven”: *Gondolatok az elit- és tömegkultúráról*, Alföld, 60(2009)5, 6. A magas- és tömegkultúra összefonódásáról a polgári ízlésben valamivel későbbi adatok alapján lásd: LENGYEL András, *A magyar „írói rend” összetétele 1922-ben* = L. A., *Útkeresések*, Bp., Magvető, 1990, 13–33. Ennek az érintkezésnek nemcsak például Móricz darabjai, főleg egyfelvonásosai lehetnek eklatáns szimbólumai, de a Babits-vers alapján íródott szonon is: „*Minét* címen nagy sikerrel szerepel Babits *Galáns ünnepség* című verse a Modern Színpad Nagy Endre Kabaréjában (Andrássy út 69.), mely a magyar költészet népszerűsítését az irodalmi kabaré műfajával szándékozik szolgálni. A verset Szirmai Albert megzenésítésében Medgyaszay Vilma színésznő, szonóénekesnő (Horvát Henrik műfordító későbbi felesége) adja elő – Babits a verset kötetbe rendezésekor majd neki ajánlja.” RÓNA, *Nap nap után...: 1909–1914, i. m.*, 40.

106 Pierre BOURDIEU, *A művészet szabályai: Az irodalmi mező genezise és struktúrája*, ford. SEREGI Tamás, Bp., Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola, 2013.

107 Összefoglalása: LÁNG József *hozzászólása = Vita a Nyugatról*, szerk. KABDEB Lóránt, Bp., PIM, 1973, 144–154.

108 HATVANY Lajos, *Irodalompolitika: A Nyugat szerepe*, Világ, 1911. dec. 31.

1. táblázat

A Nyugat könyveiről 1909-ben publikált ismert kritikák megjelenési helyei

	Babits	Kemény	Gellért	Lesznai	Móricz	
1. Huszadik Század [hv]	■	■	■	■	■	5
2. Nagyvárad [n]	■	■	■	■	■	5
3. Vasárnapi Újság [ht]	■	■	■	■	■	5
4. Egyetértés [n]	■	■	■		■	4
5. Kelet Népe [fh]	■	■	■	■		4
6. Nyugat [fh]	■	■		■	■	4
7. Új Idők [ht]	■	■		■	■	4
8. A Hét [ht]	■		■		■	3
9. Élet [ht]		■	■		■	3
10. Erdélyi Lapok [fh]		■	■		■	3
11. Független Magyarország [n]		■	■	■		3
12. Magyar Hírlap [n]	■	■		■		3
13. Népszava [n]	■	■	■			3
14. Az Ujság [n]		■			■	2
15. Budapesti Hírlap [n]			■	■		2
16. Pesti Hírlap [n]		■	■			2
17. Bácsmegyei Napló [n]					■	1
18. Borsszem Jankó [h]			■			1
19. Debrecen [n]					■	1
20. Egyetemi Lapok [fh]	■					1
21. Erdélyi Múzeum [hv]					■	1
22. Felsőmagyarország [n]					■	1
23. Néptanítók Lapja [ht]					■	1
24. Uránia [hv]					■	1
25. Zólyomvármegyei Hírlap [h]		■				1
	11	15	13	9	16	

Magyarázat: [hv] = havilap; [fh] = félhavilap; [ht] = hetilap; [n] = napilap